

**Міністерство освіти і науки України
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка**

Кафедра історії, правознавства та методики навчання

Крижанівський Віталій

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ
«МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ»**

Глухів 2017

УДК 930 (0.72):001. 8
К 85

Друкується за рішенням вченої ради Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (протокол № 12 від 31 травня 2017 р.).

Рецензенти:

Абакумова В. І. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Орлик В. М. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету.

Крижанівський В. Методичні рекомендації до вивчення курсу «Методологія історичної науки» / Віталій Крижанівський. – Глухів, Кропивницький, 2017. – 64 с.

Збірник рекомендацій розкриває основні закономірності розвитку історичної науки від доби античності до сьогодення. Навчально-методичне видання зорієнтоване на студентів, викладачів та всіх осіб, що цікавляться проблемами методології науки.

Передмова

Методологія історичної науки – нова навчальна дисципліна, що системно викладається на історичних факультетах вищих навчальних закладів України доби незалежності. Не оминула ця традиція й край знаних українських істориків М. Маркевича та В. Романовського. Так, у Глухівському національному педагогічному університеті ім. О. Довженка здійснюється підготовка студентів-магістрів за спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія). Відповідно до ОПП підготовки магістрів навчального плану спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія) передбачено студіювання в першому семестрі курсу «Методологія історичної науки». Цим же планом установлено, що на його вивчення виокремлено 210 годин, з них 28 годин – лекції, 34 години – семінарські заняття та 148 годин – самостійна робота.

Методологія історії як дидактична дисципліна та галузь історичної науки в ХХ ст. пройшла непростий шлях від офіційного ігнорування, заперечення до плідного міжнаукового діалогу. Так, зі сталінських 1930-х по хрущовські 1960-і рр. в академічному житті відчувалося тотальне домінування творчої спадщини теоретиків марксизму-ленінізму¹. Навіть на Міжнародному конгресі історичних наук 1970 р., який проходив у Москві, значна частина доповідей була приурочена впливу праць В. Леніна на історичну науку Країни Рад та соціалістичного табору².

Першими несміливими кроками зміни цієї невтішної ситуації було створення 1964 р. сектору методології в Інституті історії АН СРСР та започаткування традиції системного вивчення західноєвропейської історичної теоретико-методологічної думки в провідних університетах УРСР та РФРСР (Київ, Харків, Москва, Томськ)³. Проблема теоретико-методологічних розробок 1960-х рр. полягала в тому, що науковці опирались на діалектичний матеріалізм, а не на напрацювання вітчизняних та іноземних істориків.

¹ *Хмылев Л. Н., Николаева И. Ю.* Учитель, который учит букве, а укрепляет дух // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск, 1999. – Вып. 25. – С. 11; *Горяинов А. Н.* О публикуемой рукописи и ее судьбе ...(Стенограмма объединенного заседания сектора истории средних веков института истории средних веков АН СССР и кафедры истории средних веков Московского государственного университета, 23 марта 1949 г. (публикация) // Одиссей: человек в истории, 2007. – М.: Наука. – Ч. 2. – С. 250 – 340 (про ідеологічний тиск на історіографію доби сталінізму).

² *Таборанський С.* Теоретичні дискусії та ідеологічне протистояння на міжнародних конгресах історичних наук (1950–1990 рр.). 07.00.02 – «всесвітня історія». Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2012. – 244 с.

³ *Могильницький Б. Г.* У истоков томской историографической школы. А. И. Данилов и проблема преемственности в отечественной историко-теоретической мысли XX века // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск, 2007 – Вып. 28 – С. 16; *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

Упродовж 1960 – 1980-х рр. разом із реабілітацією історіографії відбувається процес утвердження традиції методологічних шукань у сфері Клію. Слушною є думка Г. М. Іванова, що в брежнєвську добу в СРСР методологічні напрацювання проводилися за двома напрямками. Так, представники першого студіювали проблеми специфіки історичного знання та пізнання. Найбільш повно результати цього напрямку представлені в підручнику лідера Томської методологічної школи Б. Г. Могильницького⁴. У свою чергу, другий напрямок репрезентований дослідниками, які вивчали проблеми конкретних методів історичних досліджень (М. А. Варшавчик, А. В. Санцевич, І. Д. Ковальченко)⁵. Проте у вищих брежнєвсько-андропівської доби за традицією попередньої епохи теоретичні проблеми історичної науки розглядалися в межах курсів історіографії та різноманітних спецкурсів. Навіть термін «методологія історії» лише зрідка використовувався в назвах щорічників, посібників чи монографій доби «застою».

На теренах УРСР 1960 – 1980-х рр. онтологічними та гносеологічними проблемами пізнання та знання найбільш системно займалися науковці Інституту філософії (П. Копнін⁶, С. Кримський, М. Попович). У Київському університеті утвердилася традиція осмислення лише методів історичного дослідження. І загалом історіографія та методологія на теренах радянської України після репресивного 1972 р. були зараховані до проscribeваних тем⁷. Наприклад, у 1984 р. Ю. Пінчук тільки після багатьох рецензій та правок опублікував працю, присвячену історичній спадщині М. Костомарова⁸.

Із розпадом СРСР серед українських істориків утверджується позиція, що необхідно запровадити новий курс, який би присвячувався теоретико-методологічним проблемам історичної науки. На пострадянському просторі

⁴ *Могильницький Б. Г.* Введение в методологию истории / Б. Г. Могильницький. – Москва, 1989; *Вайнштейн О. П.* Очерки развития буржуазной философии и методологии истории (XIX – XX в.) / под. ред. В. И. Рутенберга. – Л.: Наука, 1979. – 270 с.

⁵ Методологические проблемы исторического познания. / *Иванов Г. М., Коршунов А. М., Петров Ю. В.* — М.: Высшая школа, 1981. — С. 20 – 22; *Санцевич А. В.* Методика исторического исследования / А. В. Санцевич – К.: Наукова думка, 1984. – 190 с.; *Мельник Л. Г.* Предмет та методологія історичної науки. Навчальний посібник для історичних факультетів / Л. Г. Мельник – К.: Вища школа, 1977. – 134 с.

⁶ *Копнін П. В.* – очільник Інституту філософії АН УРСР у 1962 – 1968 рр. У 1950 – 1960-х рр. відродив в СРСР методологію науки. Підтримував дружні відносини з зачинателем Томської методологічної школи О. Даниловим. Під керівництвом П. В. Копніна 1959 р. Г. М. Іванов (у минулому студент О. Данилова) захистив кандидатську дисертацію з проблем історичної термінології (Див.: *Данилов А. И.* Письма к А. И. Неусыхину // Методологические и историографические вопросы исторической науки, Сб. статей / Редкол.: Могильницький Б. Г. (отв. ред.) и др. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 1986. – Вып. 18. – С. 131 – 172).

⁷ *Ясь О. В.* Історіографія // Енциклопедія історії України / В. А. Смолій (гол. кол.), В. О. Боряк, В. М. Даниленко, М. Ф. Дмитрієнко, Я. Д. Ісаєвич, Г. В. Касьянов та ін. – Т. 3. – С. 584 – 591; *Пінчук Ю. А., Ясь О. В.* «Історіографічні дослідження в Українській РСР» // Енциклопедія історії України / В. А. Смолій (гол. кол.), В. О. Боряк, В. М. Даниленко, М. Ф. Дмитрієнко, Я. Д. Ісаєвич, Г. В. Касьянов та ін. – Т. 3. – С. 584.

⁸ *Пінчук Ю.* Вибрані студії з костомаровознавства / Ю. Пінчук – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. – 608 с.

склалося два підходи до формування навчальної програми курсу «Методологія історії». У першому випадку, головна увага приділяється специфіці історичного знання (епістемологія історичного знання) та логіко-методологічним проблемам дослідження. Прихильники другого підходу намагаються в курсі розкрити власне історичні теорії, концепції, що були домінантними в середовищі учених від доби античності до сьогодення⁹.

При укладанні навчальної програми курсу «Методологія історичної науки» ми враховували професійні та загальнокультурні компетентності, закладені бакалаврськими курсами «Історіографія та джерелознавство», «Спеціальні історичні дисципліни». Робоча та навчальна програми курсу зорієнтовані на вивчення історичних теорій та застосування конкретних методів і підходів в історичній науці. Такий ракурс ураховує напрацювання українського ученого Л. Зашкільняка¹⁰ та російських науковців М. М. Крадіна, А. В. Коротаєва¹¹ та ін. Разом з тим, у програмі лише принагідно окреслено проблеми епістемології історичного знання¹².

За результатами вивчення дисципліни студенти освітнього ступеня «Магістр» спеціальності 014.03 «Історія» **повинні знати:**

- 1) історію виникнення методології історії як галузевої та професійної субдисципліни;
- 2) головні світоглядні парадигми, що склалися в процесі трансформації знання про минуле від епохи античності до сьогодення;
- 3) основні теоретико-методологічні підходи, які склалися в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії;
- 4) актуальні теоретичні тренди сучасної методології історії.

повинні вміти:

- 1) застосовувати здобуті теоретичні знання в процесі власної історіографічної практики та в подальшій викладацькій діяльності;
- 2) представляти результати власної навчально-пошукової діяльності у вигляді письмових робіт (доповідей) та усних відповідей;
- 3) використовувати історико-філософські знання як засіб пізнання основних законів історичного поступу, орієнтуватися в оцінках історіософських концепцій.

Вивчення дисципліни має сформувати в магістрів-істориків такі **загальнокультурні компетентності:**

- 1) володіння культурою мислення, здатність до сприйняття, узагальнення інформації, постановки цілей та шляхів їх досягнення;
- 2) готовність до кооперації з колегами, роботи в колективі;

⁹ **Теория и методология истории:** учебник для вузов / Отв. ред. В. В. Алексеев, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев, Л. Е. Гринин. – Волгоград: Учитель, 2014. – С. 5 – 6.

¹⁰ **Зашкільняк Л.** Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк – Л: Львівський університет, 1999. – 227 с.

¹¹ **Теория и методология истории:** учебник для вузов / Отв. ред. В. В. Алексеев, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев, Л. Е. Гринин. – Волгоград: Учитель, 2014.

¹² Див робоча програма: Методологія історичного познання / сост: Б. Г. Могильницький, В. М. Мучник, А. В. Бочаров – Томск, 2010 (на правах рукописи).

- 3) прагнення до саморозвитку, підвищення кваліфікації та майстерності;
- 4) розуміння соціальної важливості своєї професії.

Історико-предметні компетентності:

1. Хронологічна

1.1. уміти розглядати історико-філософські концепції в розвитку та в конкретно-історичних умовах певної епохи;

1.2. використовувати розроблену періодизацію зміни світоглядних парадигм як спосіб пізнання історичних концепцій та підходів від доби античності до сьогодення

2. Просторова

Співвідносити розвиток історичних концепцій з географічним положенням інтелектуальних центрів європейських країн від доби античності до сьогодення.

3. Інформаційна

3.1. передбачає вміння студентів працювати з історіографічними джерелами;

3.2. вміння критично аналізувати, порівнювати та оцінювати історіографічні джерела, виявляти відмінності в позиціях мислителів різних епох.

4. Мовленнєва

4.1. передбачає вміння студентів формувати усні та письмові висловлювання щодо історичних фактів, історичних постатей та історичної теорії;

4.2. викладати історичні поняття, зв'язки, тенденції історичного розвитку, застосовуючи пояснення, доведення, міркування, узагальнювальну характеристику.

Програма курсу структурована двома блоками. У першому, який репрезентований трьома модулями, розкривається процес еволюції історичної науки від доби античності до сьогодення на проблемному, методичному та теоретичному рівнях (*Модуль 1. Історичне знання в добу Античності та Середньовіччя; Модуль 2. Історична думка у XIV – XIX ст.; Модуль 3. Історична наука у XX – початку XXI ст.*). Другий блок віддзеркалює логіко-методологічні проблеми історичної науки XX ст. (*Модуль 4. Теоретико-методологічні проблеми історичної науки*).

Ураховуючи специфіку матеріалу, лекційний курс сформовано так, щоб у ньому окреслювати методологічні проблеми та моделі їх розв'язання. На семінарських заняттях мають поглиблюватися раніше окреслені лектором сюжети. Результати роботи на практичних заняттях впливають на успішність складання екзамену з предмету. Необхідність розроблення методичних рекомендацій до курсу зумовлена складністю тем, що аналізуються на семінарських заняттях.

Структура, зміст та цілі практичних занять з історії

Структура та зміст. На семінарських заняттях студенти мають вивчити 15 тем упродовж 34 аудиторних години:

№	Назва теми практичного (семінарського заняття)	Години
1.	Історична думка в античній Греції	2
2.	Історична думка доби еллінізму та римського домінування в Середземномор'ї	2
3.	Смисл історії у філософсько-теологічній думці (V – XX ст.)	3
4.	Утвердження історичної думки на маргінесі християнського світу. Візантія та східнослов'янський світ	2
5.	Історико-соціологічний напрямок у суспільствознавстві XVI – XVII ст.	2
6.	Історична наука в добу домінування романтизму	2
7.	Міжнародні конгреси історичних наук	3
8.	Історична наука в США	2
9.	Історична наука в Російській Федерації	2
10.	Історична наука в радянській Україні (1953 – 1985): від домінування до системної кризи	2
11.	Історична наука на теренах України епохи перебудови та доби незалежності	3
12.	Теорія модернізації та її критика в європейській та американській філософії історії (соціальній філософії)	2,5
13.	Фактори історичного розвитку	2
14.	Методи історичного дослідження. Кліометрика. Математичне моделювання	2
15.	Історична пам'ять: проблема конструювання та зміни	2,5
		34 ГОДИНИ

Проведення семінарських занять передбачає реалізацію таких цілей:

1. Виробляти у студентів навички постановки дослідницької проблеми та системного проектування шляхів її вирішення.

2. Стимулювати філософсько-методологічну рефлексію над текстами, що вивчаються.

3. Прищепити прагнення до строгості, чіткості, структурованості, логічності викладу матеріалу.

4. Показати, що історична наука – це не тільки минуле, але й сьогодення, яке формує обриси майбутніх епох.

Підготовка до семінарського заняття має здійснюватися за дотриманням такого алгоритму дій:

1. Вивчення частини тем повністю (№ 3, 12) або частково (№ 2, 4, 5) ґрунтується на студіюванні першоджерел. До вище вказаних тем подається перелік історіографічних першоджерел, опублікованих окремо або в хрестоматіях, антологіях. Робота з джерелами, що містять історико-філософську інформацію, має доповнюватись не переписуванням змісту, а складанням змістовних, вичерпних тез, витягів.

2. У конспекті семінарського заняття описова частина має доповнюватись аналітичною; обґрунтування своєї позиції доповідач здійснює за допомогою фактів.

3. При репрезентації світоглядних моделей знаних мислителів минулого та сьогодення доцільно дотримуватись такої послідовності викладу матеріалу:

А. Розкрити життєвий шлях, вказавши при цьому суспільно-політичний та соціокультурний фон епохи.

Б. Виокремити та проаналізувати теоретико-методологічну спадщину історика за параметрами: утвердження-еволюція/уточнення/криза або трансформація.

В. Виступ має закінчуватись висновком, у якому окреслюється внесок мислителя у вітчизняну та світову історико-філософську думку.

Критерії оцінювання знань, умінь та навичок студентів з курсу «Методологія історичної науки»

5 (А) відмінно	<p>Студент має глибокі й системні знання з курсу «Методологія історичної науки» та використовує відповідний понятійний апарат. Магістрант системно розкриває онтологічні та гносеологічні проблеми вітчизняного та зарубіжного історіописання від доби античності до постмодерного виклику другої половини ХХ ст.</p> <p>Послідовний та логічний виклад матеріалу з проблеми, що супроводжується якісним аналізом першоджерел та вдалим розкриттям змісту історіографічних теорій. Магістрант усвідомлено прослідковує еволюцію історичної думки, здійснює корпоративістський аналіз світоглядних позицій наукових шкіл та напрямків. Зрозуміло, що доповідач на практичному занятті має дотримуватись норм сучасної української літературної мови.</p>
4 (В) добре	<p>Магістрант має ґрунтовні та системні знання з курсу «Методологія історичної науки» та усвідомлено використовує базову фаховою термінологією. Студент при підготовці до семінарського заняття використовує історіографічні першоджерела та в повній мірі розкриває базові положення зачинателів історичних шкіл та напрямків від доби античності до сьогодення. Бере активну участь в обговоренні основних проблем навчальної дисципліни. Доповідач на практичному занятті має дотримуватись норм сучасної української літературної мови.</p> <p>Допускається 1-3 фактологічні неточності у викладі матеріалу, які не впливають на правильність висновків.</p>

<p>4 (C) добре</p>	<p>Студент повністю засвоїв програмний матеріал з курсу «Методологія історичної науки» та володіє базовою фаховою термінологією. Магістрант при підготовці до практичних занять намагається використовувати історіографічні джерела, достатньо вдало окреслює основні методологічні проблеми із заданої тематики. При виступах не завжди вдається вийти на рівень здійснення компаративістського аналізу.</p> <p>Магістрант достатньо вільно володіє нормами сучасної української літературної мови. Допускаються неточності у використанні понятійного матеріалу, незначні погрішності в узагальненнях та висновках, які не впливають на загальний добрий рівень виконаного завдання.</p>
<p>3 (D) задовільно</p>	<p>Студент частково знає програмний матеріал з курсу «Методологія історичної науки» та припуститися неточностей у формулюваннях термінів або незначних помилок при наведенні прикладів. При підготовці до семінарських занять намагається використовувати посібники, а першоджерела сприймає як допоміжний матеріал.</p> <p>При розкритті базових тем неспроможний вийти на рівень порівнянь та узагальнень. Питання розкривається без відповідної послідовності та логічності. Допускається фактологічні неточності у викладі матеріалу, які не впливають на правильність висновків.</p>
<p>3 (E) задовільно</p>	<p>Студент знає основні теми курсу «Методологія історичної науки», але його знання носять фрагментарний характер. Замість чіткого термінологічного визначення пояснює теоретичний матеріал на побутовому рівні. При підготовці до семінарських занять намагається використовувати лише посібники.</p> <p>Допускається серйозних фактологічних неточностей, які істотно впливають на розкриття ключових сегментів історіографічної проблеми.</p>
<p>2 (FX) незадовільно (з можливістю повторного складання)</p>	<p>Студент має фрагментарні знання з усього курсу «Методологія історичної науки», не вміє викласти програмний матеріал. Мова невиразна, обмежена, бідна, словниковий запас не дає змогу сформулювати ідею. Практичні навички на рівні розпізнавання.</p>
<p>1 (F) незадовільно (з обов'язковим повторним вивченням дисципліни)</p>	<p>Студент не знає програмного матеріалу, систематично не працював в аудиторії з викладачем або самостійно.</p>

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ІСТОРИЧНА ДУМКА В ДОБУ АНТИЧНОСТІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Тема: Історична думка в античній Греції

Історія – це філософія в прикладах
Фукидід – давньогрецький історик, політичний діяч

1. Осмислення простору й часу в «Іліаді» та «Одіссеї».
2. Утвердження епічної історії в античній Греції. Геродот «Історія».
3. Формування прагматичної історії в інтелектуальному середовищі Атики. Фукидід «Історія».

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Проблема стилю геродотової «Історії» у творчій спадщині грецьких риторів IV – II ст. до н. ери.
2. Місце історії (історій) в інтелектуальному житті населення Атики V – IV ст. до н. ери.

Поняття: епос, міф, прагматична історія, епічна історія, логограф, хронотоп, тейхоскопія, oratio ficta.

Постаті: Гомер (VIII ст. до н. ери), Геродот (484 – 431 або 425/424 до н. ери), Фукидід (460 – 400/399 або 396 до н. ери)

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. **Борхес Х.** Четыре цикла [Электронный ресурс]. – URL: режим доступу: <http://www.serann.ru/text/chetyre-tsikla-9220> (дата звернення: 20. 12. 2016)
2. **Історики античності / пер. с лат., сост. и прим. М. Н. Тимошевой.** – М.: Правда, 1989 – Т.1. (Геродот, Фукидид, Ксенофонт). – 626 с.
3. **Общественно-политические и философские учения Древней Греции и Древнего мира. Практикум для студентов / сост. И. С. Свенцицкая.** – М.: Просвещение, 1976. – 104 с.

Словники, довідники, енциклопедії

1. **Любкер Ф.** Реальный словарь классических древностей. — В 3 томах. — М.: Олма-Пресс, 2001.
2. **Любкер Ф.** Реальный словарь классических древностей / пер. с нем. и послесловие В. И. Модестова. – СПб.: Изд-во Т-ва М. О. Вольф, 1888. – 1207, [1], III с.
3. **Колесник І.** Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.
4. **Словарь историка /под. ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазюреля; пер. с фр. Л. А. Пименовой.** – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 222 с.

Посібники

1. **Глава V ГОМЕР** (1. Вопрос о личности Гомера в древности; 2. Аэды и рапсоды; 4. «Элиада», 5. «Одиссея», 6. Эпический стиль, 7. Явление «хронологической несовместимости» в гомеровских поэмах) // История греческой литературы / под. ред. С. И. Соболевского, Б. В. Горнунга, З. Г. Гринберга, Ф. А. Петровского, С. И. Радцига. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1946. – С. 73 – 76, 81 – 96.

2. **Зашкільняк Л.** Методологія історії від давнини до сучасності / Леонід Зашкільняк. – Львів: Львівський національний університет, 1999. – 227 с.

3. **Репина Л. П.** История исторического знания: Пособие для вузов / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – М: Дрофа, 2004. – 288 с.

4. **Яковенко Н.** Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 368 с.

Монографії

1. **Павленко Ю.** Історія світової цивілізації / Ю. Павленко. – К.: Либідь, 2000. – С. 4 – 10.

2. **Кузнецова Т. И., Миллер Т. А.** Античная эпическая историография. Геродот. Тит Ливий / отв. ред. М. Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1984. – 214 с.

Методичні поради:

I. Доба архаїки примітна не тільки зародженням давньогрецької літератури, але й епічної історії (епічного історизму). Найбільш повно цей злам віддзеркалено у творчості *Гомера*. При висвітленні цього питання розкрийте наявні в історіографії реконструкції місця народження та життєвого шляху цього реального чи міфічного митця. Поміркуйте! Чому *Гомер* сліпий? Його каліцтво: історична реальність чи міфологічна необхідність?

Принагідно з'ясуйте, настільки творчість цього давньогрецького поета вписувалася в традиційну спадщину співців (аедів та рапсодів) доби архаїки. Аналізуючи власне текст «Іліади» та «Одіссеї», необхідно звернути увагу на такі аспекти:

По-перше, відомий російський історик, філолог *О. Лосєв* відмітив, що базовою ознакою міфологічного та епічного історизму є поява індивідуальності – героя-пасіонарія, який спроможний протистояти випробуванню Тюхе (Долі). У зв'язку з цим необхідно виокремити сюжетні лінії, що пов'язані з окремими епічними персонами (Ахіллес, Аякс, Агамемнон, Одисей).

По-друге, можна стверджувати про наявність в поемах Гомера відповідного епічного стилю, для якого притаманні такі ознаки як: порівняння; повтори; ретардація; епітети та нерівномірність при описі подій. Проаналізуйте їх.

По-третє, необхідно охарактеризувати «*тейхоскопію*» – прийом античного співця, використання якого зумовило ситуацію «хронологічної невідповідності» в «Іліаді» та «Одіссеї».

По-четверте, варто пам'ятати, що творчість Гомера зробила суттєвий вплив на римську літературу (*Невій; Енній*), давньоруську літературу (*Климент Смолятич*), західноєвропейську літературу доби Відродження та Просвітництва (*Т. Тассо, Д. Дідро, Вольтер*). У зв'язку з цим доцільно простудіювати концепцію відомого аргентинського письменника *Х. Борхеса* про те, що «Іліада» та «Одіссея» заклали чотири сюжетні моделі, які інтенсивно

використовуються істориками доби модерну. Чи погоджуєтесь Ви з цією думкою?

2. Якщо європейська філософія бере свій початок від *Платона* та *Арістотеля*, то історична наука відчуває на собі «тінь» іонійського мислителя *Геродота*. Саме у його праці вперше прослідковується думка про важливість минулого для суспільства та окремого індивіда. Вивчаючи його життєвий шлях, необхідно орієнтуватись на відповідну модель: соціальне походження; політичні вподобання та вимушену «одіссею»; професійне заняття та кар'єрний ріст. Принагідно також з'ясуйте: чому «першого історика» породила Іонія?

При характеристиці історичного світогляду *Геродота* необхідно звернути увагу на такі аспекти.

По-перше, з'ясувати особливості композиції твору, проаналізувавши змістову наповненість частин (логосів). Принагідно розкрити дискусійні питання жанрової приналежності та проблематики праці. Варто мати на увазі, що «Історія» *Геродота* – це одночасно перша історія й перші мемуари, перша історія й перша географія або етнографічний нарис. Тематичне наповнення праці фактично розкриває геополітичну, культурну ситуацію на Близькому Сході та в Південно-Східній Європі. Для його попередників-логографів така панорамність не була притаманна. Тому доцільно поміркувати: географічні подорожі автора зумовлювалися його торгівельними справами чи його розвідувальною діяльністю на фоні греко-перського збройного протистояння першої половини V ст. до н. е.

По-друге, варто проаналізувати творчу лабораторію *Геродота*, яка зумовила появу нового жанру «епічна історія». У цьому разі необхідно окреслити методику роботи *Геродота* з першоджерелами, з'ясувати їх типологію та інформаційний потенціал, достовірність. Зрозуміло, що джерельна база праці об'єктивно може викликати скепсис, проте археологічні дослідження скіфських курганів на теренах України, Російської Федерації підтвердили його відомості про поховальний обряд, побут. На завершення питання доцільно з'ясувати інформаційний потенціал «Історії» *Геродота* при вивченні історії Надчорномор'я доби грецької колонізації.

3. Альтернативний погляд на природу історичного дослідження розробив відомий античний військовий, громадський діяч та письменник *Фукідід* у праці мемуарного характеру «Історія...». При розкритті цього питання варто здійснити порівняльний аналіз життєвого шляху *Геродота* та *Фукідида*, орієнтуючись на відповідну модель: соціальне походження; політичні вподобання; професійне заняття та кар'єрний ріст. Студентам доцільно також поміркувати над питанням: наскільки афінська демократична система стимулювала історичну саморефлексію населення над сучасними подіями та минувшиною?

Осмилюючи авторську техніку написання праці, необхідно сфокусувати увагу на таких аспектах.

По-перше, вказати та проаналізувати базові ознаки фукідидівської прагматичної історії.

По-друге, окреслити вплив принципу *oratio ficta* на «об'єктивність» дослідження.

По-третє, принагідно з'ясувати технологію роботи з джерелами («джерелознавчий критицизм») та схарактеризувати джерельну базу праці.

По-четверте, на завершення питання варто відобразити змістове наповнення «Історії» та прослідкувати вплив її символіки на літературу XVIII – XIX століття.

Тема: Історична думка доби еллінізму та римського домінування в Середземномор'ї

Перш за все розум історика має бути схожим на дзеркало, правдиве, блискуче і з точним центром
Лукіан із Самосати – римський письменник, сатирик

1. Історична наука доби еллінізму. Полібій «Загальна історія»
2. Моралістична історія Тіта Лівія та Корнелія Тацита.
3. Історична біографістика Гая Светонія Транквілла та Плутарха.

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Практика масових репресій у політичному житті Римської імперії доби принципату та наукова майстерня історика.
2. Соціальний портрет римських істориків доби принципату.

Поняття: аннали, еллінізм, гранднратив, універсальна історія, історична біографістика, моралістична історія, «метод ножиць та клею», *circuitus temporum*.

Постаті: Полібій (бл. 200 – 120 р. до н. ери), Тит Лівій (59 до н. ери – 17), Публій Корнелій Тацит (бл. 55 – бл. 117), Гай Светоній Транквілл (бл. 70 – бл. 140/150), Плутарх (бл. 46 – після 119).

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. Гай Светоній Транквілл Жизнь двенадцати цезарей / пер. М. Л. Гаспарова. – М.: Наука, 1993. [Электронный ресурс]. – URL: www.psylib.org/ua/books/svetoni/index.htm (дата звернення: 23. 04. 2017)
2. Историки античности / пер. с лат., сост. и прим. М. Н. Тимошевской. – М.: Правда, 1989 – Т.2. (Саллюстий, Ливий Тацит, Светоний). – 640 с.
3. Общественно-политические и философские учения Древней Греции и Древнего мира. Практикум для студентов / сост. И. С. Свенцицкая. – М.: Просвещение, 1976. – 104 с.
4. Плутарх Избранные жизнеописания / сост. и вступ. ст., прим. М. Н. Тимошевская. – М.: Права, 1990. – Т. 1. – 592 с., Т. 2. – 606 с.

Словники, довідники, енциклопедії

1. **Колесник І.** Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.
2. **Любкер Ф.** Реальный словарь классических древностей / Ф. Любкер. — В 3-х томах. — М.: Олма-Пресс, 2001.
3. **Любкер Ф.** Реальный словарь классических древностей / пер. с нем. и послесловие В. И. Модестова. – СПб.: Изд-во Т-ва М.О. Вольф, 1888. – 1207, [1], III с.
4. **Словарь историка** / под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазюреля; пер. с фр. Л. А. Пименовой. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 222 с.

Посібники

1. **Зашкільняк Л.** Методологія історії від давнини до сучасності / Леонід Зашкільняк – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. – 227 с.
2. **Репина Л.** История исторического знания: Пособие для вузов / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – М.: Дрофа, 2004. – 288 с.
3. **Яковенко Н.** Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 368 с.

Монографії

1. **Аверинцев С.** Плутарх и античная биография. К вопросу о месте классика жанра в истории жанра./ С. С. Аверинцев – М.: Наука, 1973. – 276 с.
2. **Кнабе Г.** Корнелий Тацит. Время. Жизнь. Книги. / Г. С. Кнабе – М.: Наука, 1981. – 206 с.
3. **Павленко Ю.** Історія світової цивілізації / Ю. Павленко. – К.: Либідь, 2000. – С. 4 – 10.
4. **Кузнецова Т. И., Миллер Т. А.** Античная эпическая историография. Геродот. Тит Ливий / Отв. ред. М. Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1984. – 214 с.

Методичні поради:

1. В елліністичну добу відбувалася революція у сфері історіописання, яка виявилась в появі нового історичного жанру – *гранднаративу*, що створювався в результаті використання *комплікативного методу* («метод ножиць та клею» (за Р. Колінгвудом); мав чітку композицію. При розгляді цього питання необхідно схарактеризувати елементи цієї композиційної моделі. Перлиною елліністичної історіографічної традиції є творчість *Полібія*. Вивчаючи життєвий шлях, доцільно дотримуватися такої схеми: указати соціальну належність; відобразити політичні вподобання та кар'єрний ріст, вимушену «одіссею» на фоні утвердження римської гегемонії в регіоні.

Відомий німецький філософ *Г. Гегель* справедливо зарахував *Полібія* до когорти перших представників *рефлексивної історіографії*. І справді, цей мислитель надав нового дихання прагматичній історії *Фукідіда*. Так, на відміну від своїх попередників один з перших почав писати дослідження науковою, а не літературною мовою. У той ж час слід пам'ятати, що термін «науковий стиль» достатньо умовний, оскільки античне мислення не знало чітких меж між белетристикою та науковою прозою. Знаковим є те, що в грецькій мові не було вироблено поняття «художня література». Тому за античною традицією історіографію уподібнювали до риторики.

При аналізі його праці «Всесвітня історія» студенти мають сконцентрувати увагу на її хронологічних межах та змістовному наповненні.

Зрозуміло, що серцевиною питання має стати характеристика методологічної лабораторії вченого. Доцільно зупинитися на таких її складових: роль Тюхе (Доли) в історії; закономірність в історії (*circuitus temporum*), моралістичність. Принагідно з'ясуйте, наскільки науковий світогляд *Арістотеля* та *Платона* вплинув на формування ідеї *circuitus temporum*. На завершення питання здійсніть порівняльний аналіз творчої лабораторії *Полібія* та його сучасників – римських анналістів. Необхідно також пам'ятати й про новаторський підхід до джерельної бази. Укажіть, що нового привніс дослідник у техніку роботи з джерелами.

2. Першим професійним істориком-римлянином епохи кризи республіки та утвердження системи принципату був *Тім Лівій*. Його перу належить перша синтетична історія Римської держави в 142 книгах, яка заклала параметри нової моралістичної історії. Студенти мають охарактеризувати ознаки нового стилю історіописання: белетризація, компіляція, підхід «художня правда історії».

Також варто ураховувати вплив римської анналістичної історіографічної традиції на структуру праці *Тіма Лівія*. Його попередник *Гай Салюстій Крисп* розробив концепцію «руйнування моралі» серед римських громадян, що зумовило кризу демократичної політичної системи. У свою чергу *Тім Лівій* утвердив нову «імперіалістичну» концепцію, яка проголошувала ідею вищості римлян над сирійцями, іудеями та іншими народами, а головне – ідею римського месіанізму.

Альтернативну моралістичну історію ранньоімперської доби розробив *Публій Корнелій Тацит* у працях «*Аннали*» та «*Германія*». Його юність та кар'єра державного службовця припала на неспокійні 60-90-ті рр., які були наповнені духом політичного терору. У зв'язку з цим студенти мають прослідкувати наскільки політичні реалії доби династії Юліїв-Флавіїв вплинули на змістовне наповнення праць цього історика. Наприкінці розгляду питання доцільно з'ясувати, чи справедливо зараховувати *Публія Корнелія Тацита* до яскравих представників «сенаторської історіографії»?

3. Антична історіографія I – II ст. була б не повністю розкрита без історичної біографістики *Гая Светонія Транквілла* та *Плутарха*. Слід відмітити, що біографія як жанр сформувалася достатньо пізно, лише в IV ст. до н. ери. Класичний приклад біографії *Арістоксена Тарентського*. У зв'язку з цим з'ясуйте фактори, що зумовили пізнє формування цього жанру.

Також варто пам'ятати, що на II ст. н. ери на теренах Римської імперії склалося два типи біографій. У першому випадку біографія наближається до довідки, в якій за рубриками (походження героя, стан здоров'я, симпатії та антипатії, умови смерті) із використанням анекдотів та байок розкривається життєпис героя.

Класичний приклад такого типу робіт – праця *Гая Светонія Транквілла* «*Життя дванадцяти цезарів*». Слід підкреслити, що римська громадська думка I ст. упереджено ставилася до цезаризму і лише за імператора Трояна та його наступників монархічна система починає сприйматися як щось прийнятне. У цьому разі зрозуміло, чому праця такого характеру з'явилася лише в II ст. При аналізі «*Життя...*» спочатку варто з'ясувати його змістовне навантаження.

Доцільно також прослідкувати вплив творчого доробку *Гая Светонія Транквілла* на творчу спадщину середньовічного історика *Ейнгарда*.

Другий тип представлений риторичною біографістикою, яка мала прославити або знеславити. Класичний приклад таких праць «Агесілай» *Ксенофонта* та «Агрікола» *Публія Корнелія Тацита*. Але, за вдалим спостереженням *С. Авєренцева*, творча спадщина *Плутарха* унікальна, оскільки не підпадає під жодний із цих типів. Так, херонієць розробив новий тип біографії – моралістично-психологічний нарис із застосуванням нестандартної композиції – паралельні греко-римські біографії. На завершення питання доцільно проаналізувати життєвий шлях *Плутарха* на фоні «грецького Відродження» II ст. та з'ясувати авторський принцип формування паралельних життєписів.

Тема: Смысл історії у філософсько-теологічній думці (V – XX ст.)

*Бути чи не бути – ось питання.
В чім більше гідності: терпіти мовчки
Важкі удари навісної долі
Чи стати збройно проти моря мук*

Вільям Шекспір – англійський драматург, поет, актор

1. Аврелій Августин та Іоакім де Флоре у пошуках смислу історії.
2. Концепт «смысл історії» у працях К. Доусона та К. Левіта.
3. Концепт «кінець історії» або перетворення історії на метаісторію (Ф. Фукуяма, С. Кримський).

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Висвітлення християнської парадигми побудови історичних схем в журналі «Диалог со временем»: кількісний зріз за 2005 – 2015 рр.
2. Концепт «кінця історії» у філософсько-соціологічній спадщині Ф. Фукуями.

Поняття: телеологія, провіденціалізм, універсальність, есхатолічність, есхатон, еон, теогонія, космогонія, метаісторія, «кінець історії».

Постаті: *Аврелій Августин* (354 – 430), *Іоакім де Флоре* (1132 – 1202), *К. Ясперс* (1883 – 1969), *К. Доусон* (1889 – 1970), *К. Левіт* (1897 – 1973), *Ф. Фукуяма* (р. н. 1952), *С. Кримський* (1930 – 2010).

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. *Август* О граде Божем; *Флорський И.* Книга о согласии Нового и Ветхого Заветов; *Доусон К.* Христианский взгляд на историю; *Левит К.* О смысле истории // Философия

истории. Антология / Составление, редакция и вступительная статья д. ф. н. Ю. А. Кимелева. – М.: Аспект Пресс, 1995. – С. 20 – 30, 248 – 273.

2. **Кримський С.** Кінець історії чи метаісторія // Кримський С. Ранкові роздуми / С. Кримський. – К: Майстерня Білецьких, 2009. – С. 75 – 91 /

3. **Фукуяма, Фрэнсис** Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма; пер. с англ. М. Б. Левина. — М.: АСТ, 2007. — 588 с.

Словники, довідники, енциклопедії

1. **Колесник І.** Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. - 566 с.

2. **Словарь историка** / под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазуреля; пер. с фр. Л. А. Пименовой. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 222 с.

Посібники

1. **Зашкільняк Л.** Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк – Львів: Львівський національний університет, 1999. – 227 с.

2. **Косминский Е.** Историография средних веков (V – XIX вв.) / Е. Косминский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 430 с.

3. **Репина Л.** История исторического знания: Пособие для вузов / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – М: Дрофа, 2004. – 288 с.

4. **Яковенко Н.** Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 368 с.

Методичні поради:

1. Для свідомості греків та римлян V ст. до н. е. – II ст. було притаманне розуміння існування багатьох «Історій», які вивчалися сучасниками з морально-дидактичною метою. У свою чергу в III – V ст. на теренах східних областей Римської імперії утверджується альтернативний погляд на історію як розкриття єдиного замислу Божого на Землі.

Вагомий вклад у розробку нового розуміння історичного процесу зробив гіпонський єпископ *Аврелій Августин* у праці «Про град Божий». При підготовці до семінару необхідно звернути увагу на такі базові питання.

По-перше, проаналізувати життєвий шлях св. Августина за такими критеріями: соціальне походження, освіта, кар'єрний ріст, сімейне життя, світоглядний злам на фоні релігійних шукань пізньоримської доби.

По-друге, охарактеризувати працю «Град Божий» за такими рубрикаціями: ставлення до принципу циклічності, що був домінуючим в античній історіографії; з'ясувати місце та призначення людини в «новій християнській історії». У цьому разі варто роз'яснити, чому, на думку св. *Августа*, людина щось середнє між ангелами та тваринами.

Беззаперечною заслугою цього мислителя є розробка нової періодизації історії. Принагідно розкрийте критерій її конструювання. Наприкінці доцільно розкрити суть таких понять як «свобода волі», «добро», «зло», «Град Божий», «Град Земний».

Після падіння Західної Римської імперії на залишках старої гуманітарної спадщини з'являються такі унікальні творіння як «Етимологія» *Ісидора Севільського*, «Церковні історії...» *Григорія Турського* та *Беди Привелєбного*. Проте епоха VIII – X ст., за винятком невеликого поживавлення під назвою

«Каролінзьке» та «Оттонівське» Відродження, залишалася в полоні ідеалів доби патристики. Епоха Високого Середньовіччя відмітилася спробами оновити стару історіографічну модель. У цьому разі варта уваги оригінальна праця францисканця *Іохіма де Флоре* «Про узгодження Старого та Нового Завітів». Необхідно відзначити його беззаперечну заслугу в реабілітації рацію та розробленні підвалин прогресистської історії. Осмислюючи його схему розгортання історії людства, варто проаналізувати концепцію про відображення Божого замислу через відповідні суспільні страти.

2. ХХ ст. в інтелектуальному середовищі зберігається запит на осмислення специфіки християнського погляду на історію. Названа проблема отримала ґрунтовне висвітлення в працях британського релігійного мислителя *К. Доусона* та німецького теолога *К. Левіта*. При розгляді їхньої творчої спадщини зверніть увагу на такі ключові проблеми.

По-перше, розкрити положення, що християнство є однією з перших історичних релігій.

По-друге, наскільки закономірно, що християнство зародилося серед пастушого населення Палестини, а не в одному із високо урбанізованих регіонів Близького Сходу

По-третє, схарактеризувати вплив християнства на історичну науку доби модерну.

По-четверте, в якій мірі жертвність Ісуса Христа була зрозумілою для традиційної ментальності іудеїв та римлян.

3. Трагічне ХХ ст. стало справжнім викликом для людства. Недаремно *Т. Адорно* належить відомий вислів: «Після Освенціму історії прийшов кінець». Проблема важливості історії в сьогоденному житті знайшла своє віддзеркалення в багатогранній творчості знаного український філософа *С. Кримського*. При розгляді цього питання доцільно дотримуватися нижче окресленої схеми.

Необхідно пам'ятати, що Сергій Борисович – випускник Київського університету й більшу частину свого наукового життя працював у Інституті філософії АН УРСР. У Радянській Україні – це була єдина установа, в якій системно вивчалися проблеми методології та філософії науки. Праця *С. Кримського* «Ранкові роздуми» найбільш повно віддзеркалює півстолітні шукання вченого у цій сфері.

На його думку, історія матиме майбутнє, коли перетвориться на метаісторію. Тобто в історичній науці треба цінувати те, що непідвладне шкалі часу, й почати розуміти історію як репрезент інваріантних можливостей. Наскільки Ви погоджуєтесь з цією думкою? Не менш важливо уяснити: чому *С. Кримський* уважає, що існуюча світоглядна наукова парадигма привела людство на край безодні. Ваша думка про це?

Якщо для *С. Кримського* історія – це вічна актуальність, оскільки в минулому можна побачити багато невикористаних альтернативних шляхів, які можуть бути реалізованими на початку ХХІ ст., то відомий американський соціолог, філософ *Ф. Фукуяма* розглядає історію в традиційному вимірі як лінійний процес від Несвободи до Свободи, що представлена ліберальною

демократичною системою. На його думку, на початку 1990-х рр. тоталітарна та авторитарна системи зазнали краху й у подальшому встановиться ера панування лібералізму. Оскільки альтернативи цій системі цінностей немає, то можна стверджувати про «кінець історії». При аналізі цієї теорії з'ясуйте: наскільки названа позиція обґрунтована, ураховуючи політичні реалії ХХІ ст.

**Тема: Утвердження історичної думки на маргінесі християнського світу.
Візантія та східнослов'янський світ**

*Но этот Русс (Нестор), в сравнении с
позднейшими исландцами и поляками, так превосходит,
как рассудок... в сравнении с... глупостью*

Шлецер Август – німецький історик, джерелознавець

1. Історична думка у Візантії (IV – XIII ст.): Прокопій Кесарійський, Михайл Пселл, Нікіта Хоніат.
2. Міфологічно-епічний світогляд слов'ян дохристиянської доби.
3. Утвердження літописної традиції у східних слов'ян. «Повість временних літ»:

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Політична кон'юнктура Київської Русі кінця XI – першої третини XII ст. та столичне літописання.
2. Образ перших київських князів у «Повісті временних літ».

Поняття: провіденціалізм, символізм, апокаліптичність, універсальність, грецьке Відродження, міф, епос, мікрокосм, макрокосм, доля, редакція, звід, літопис.

Постаті: Прокопій Кесарійський (490 або 507 – п. кін. 550-х або після 562), Михайл Пселл (1018 – бл. 1077), Нікіта Хоніат (1155 – 1217), Йоанн Малала (491 – 578), Лев Диякон (бл. 950 – п. після 990/991), Нестор-літописець (р. н. невід. – п. після 1111), Сильвестр (р. н. невід. – п. після 1123).

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця – К.: Дніпро, 1989. – XVI, 591 с.
2. Лев Диякон. История. – М.: Наука, 1988. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.rummuseum.ru/portal/node/694> (дата звернення: 25.01. 2017).
3. Нікіта Хоніат История. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/Xoniat/> (дата звернення: 25.01. 2017).
4. Прокопий Кесарийский Война с персами; Война с вандалами; Тайная история / Пер. с греч., вступ. ст., коммент. А. А. Чекаловой. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Алетейя, 1998. – 541,[2] с.

Словники, довідники, енциклопедії

1. *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.
2. *Словарь историка* / под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазюреля; пер. с фр. Л. А. Пименовой. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 222 с.
3. *Словарь книжников и книжности* Древней Руси / отв. ред. Д. С. Лихачев. – Л.: Наука 1987 – Вып. 1. (XI – пер. пол. XIV ст.). – 493 с.
4. *Українські письменники.* Біо-бібліографічний словник / укл. Л. С. Махновець – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1960. – Т. 1. Давня українська література. – 856 с.

Посібники

- 1 *Зашкільняк Л.* Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів: Львівський національний університет, 1999. – 227 с.
2. *Калакура Я. С.* Українська історіографія. Курс лекцій / Я. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
3. *Марченко М.* Українська історіографія з давніх часів до середини XIX ст. / М. Марченко. – К.: Вид-во Київського університету, 1959. – 259 с.
4. *Репина Л.* История исторического знания: Пособие для вузов / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – М.: Дрофа, 2004. – 288 с.
5. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 368 с.

Монографії

1. *Горский В.С.* Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – нач. XII в. / В. Горский. – К.: Наукова думка, 1988. – 216 с.
2. *Громов М. Н.* Русская философская мысль X – XVII веков. / М. Громов, Н. Козлов – М.: Изд-во МГУ, 1990 – 288 с.
3. *Попович М.* Нарис історії культури України / М. Попович. – К.: АртЕк, 1999. – С. 32 – 47.

Методичні поради:

1. У візантійському історіописанні IV – XII ст. можна виокремити дві епохи. Перша – період т. зв. пізньої античності (IV – VII ст.), коли зберігалася політична, соціальна та світоглядна тяглість з попередньою добою. Варто враховувати, що поряд з християнськими інтелектуальними центрами до 530-х рр. продовжували діяти старі філософські школи Еллади. Через це на початок VI ст. у Візантії збереглися традиції світського історіописання. Найбільш відомими її представниками були *Прокопій Кесарійський*, *Агафій Мірінейський* (бл. 536 – 582) та *Феофілакт Симоката* (к. VI – пер. пол. VII ст.).

Розглядаючи питання, доцільно зупинитися на творчості найбільш шанованого представника цього напрямку *Прокопія з Кесарії*. Студентам варто зробити короткий огляд його життєпису з концентрацією уваги на освіті та перебігу кар'єри. При розгляді творчої спадщини необхідно проаналізувати такі ключові моменти.

По-перше, з'ясувати вплив християнської теологічної та античної інтелектуальної традиції на його праці.

По-друге, проаналізувати місце категорії «Імперія» в історичних роботах *Прокопія Кесарійського*.

По-третє, визначити інформаційний потенціал праці «Темна історія» при вивченні внутрішньої та зовнішньої політики імператора Юстиніана.

Наступний період (сер. VII – XII) якісно змінює «обличчя» Імперії ромеїв. Спочатку впродовж короткого часу держава втратила половину території й вела виснажливу боротьбу з арабами, тюрками й слов'янами за існування. Зовнішньополітичне протистояння наклалося на громадянську війну між іконоборцями та іконошанувальниками. Стабілізація наступила лише за останніх представників Македонської династії, що заклало передумови для т. зв. грецького Відродження X – XII ст. Перлиною цього культурного оновлення в сфері історіописання була творчість *Лева Диякона, Михайла Пселла та Нікіти Хоніата*.

При аналізі цього питання необхідно акцентувати увагу на таких моментах.

По-перше, проаналізувати, як змінилося місце історика в політичному, соціальному та культурно-релігійному житті Візантії.

По-друге, схарактеризувати візантійську історіописну спадщину, виокремити запозичення з доби античності та окреслити відмінні риси від західноєвропейської історіографії.

По-третє, знаний український історик *Н. Яковенко* вважає, що *Нікіта Хоніат* був свого роду представником Передренесансу. Наскільки обґрунтованою є ця думка?

2. В історичній науці загальновідомим є факт, що християнство східного обряду остаточно утвердилося як державна релігія за князя Володимира 988 або 989 р. Проте, християнізація було явищем поверховим, що проявилось у повстаннях та навіть у відкритій підтримці язичництва окремими полоцькими князями на середину XI ст. Тож до середини XIII ст. можна з упевненістю говорити про вагомі та навіть переважні впливи серед звичайних русичів язичницьких уявлень.

Необхідно пам'ятати, що в слов'ян передхристиянської доби орієнтація в просторі та часі ґрунтувалася на міфологічному світогляді. При підготовці цього питання акцентуємо увагу на таких ключових аспектах.

По-перше, слід враховувати, що хронотоп людини того часу був не кількісний, а якісний. Варто проаналізувати структуру слов'янського міфологічного простору в його співвідношенні до сторін світу та часу.

По-друге, необхідно схарактеризувати слов'янський пантеон (Дажбог, Перун, Стрибог, Велес (Волос), Хорс, Симаргал, Мокош та ін.) за такими параметрами: реконструйована назва бога, автохтонний чи запозичений з іншої релігійно-міфологічної системи, функції та щодо яких соціальних груп або статево-вікових груп виступав покровителем.

3. У XI – початку XII ст. утверджується історіописна традиція на теренах новохрещених країн Центрально-Східної Європи: Угорщини, Чехії, Польщі, Русі. Так, у чехів з'являється прекрасна хроніка *Козьми Празького*, у поляків – історія *Галла Аноніма*, в угрів – «Діяння угрів», а на теренах Київської Русі – «Повість временних літ» Нестора-літописця.

При аналізі цього питання студенти мають розкрити такі ключові моменти.

По-перше, необхідно враховувати, що на другу половину XI ст. Київська Русь попадає у добу тріумвіратів та дуумвіратів, коли кожний із представників роду Рюриковичів намагався, опираючись на підконтрольні монастирські центри, обґрунтувати право на великокняжий стіл. У зв'язку з цим студенти мають вивчити наявні редакції «Повісті временних літ» та з'ясувати, наскільки вони відображають політичну кон'юктуру цієї епохи.

По-друге, варто пам'ятати, що слов'янський світ Подніпров'я до XVI ст. перебував під переважаючими греко-болгарськими культурними впливами, які формували світогляд та відповідні моделі поведінки. У зв'язку з цим студенти мають проаналізувати вплив грецької та болгарської історіописної традиції на форму та змістовну наповненість хроніки *Нестора*.

По-третє, принагідно з'ясувати, наскільки «Повість...» відображає християнський погляд на історію: провіденціалізм, лінійність, есхатологізм, символізм, універсальність. При чому необхідно враховувати, що християнська парадигма історії на початок XI ст. зазнали певних коригувань. Так, в європейському інтелектуальному середовищі послаблюються трагічність очікування «кінця світу». У свою чергу утвердилося відчуття урочистого передчуття другого пришествя Ісуса Христа.

По-четверте, враховуючи побажання замовника, автори літописного тексту достатньо тенденційно висвітлювали діяння перших київських князів. У зв'язку з цим доцільно схарактеризувати творчу майстерню літописця при формуванні образів кн. Олега, кн. Ольги, кн. Святослава та кн. Володимира.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ІСТОРИЧНА ДУМКА У XIV – XIX СТ.

**Тема: Історико-соціологічний напрям у суспільствознавстві
XVI – XVII ст.**

*Таке народження того великого Левіафана,
чи вірніше того смертельного Бога, якому ми ...
зобов'язані своїм миром і своїм захистом*

Гоббс Томас – англійський мислитель XVII ст.

1. Соціальна фізика: гуманітарна думка в затінку механіки.
2. Політико-соціологічні погляди Д. Мільтона та Дж. Гаррінгтона.
3. Т. Гоббс та його «Левіафан». Консервативний напрям договірної теорії.
4. Д. Локк та формування ліберального напрямку в договірній концепції походження держави.

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Англійське політичне життя 1640 – 1660 рр. та утвердження нової політико-соціологічної парадигми.
2. Ф. Бекон та антична гуманітарна думка.

Поняття: наукова революція XVI – XVII ст., Відродження, Реформація, Контрреформація, натурфілософія, механіка, раціоналізм, матеріалізм, договірна теорія, соціальна фізика, «Bellum omnium contra omnes».

Постаті: Д. Мільтон (1608 – 1674), Дж. Гаррінгтон (1611 – 1677), Т. Гоббс (1588 – 1679), Д. Локк (1632 – 1704), Р. Декарт (1596 – 1650), Г. Лейбніц (1646 – 1716).

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. **Гоббс Т.** Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної і цивільної / перед. та прим. Т. Польської, В. Малахова. – К.: Дух і літера, 2000. – 598 с.
2. **Локк Д.** Два трактати о правлении // Сочинения в 3-х т. / И. С. Нарский, А. Л. Субботин – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.

Словники, довідники, енциклопедії

1. **Колесник І.** Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.
2. **Словарь историка** / под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазюреля; пер. с фр. Л. А. Пименовой. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 222 с.

Посібники

1. *Косминский Е.* Историография средних веков (V – XIX вв.) / Е. Косминский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 430 с.
2. *Репина Л.* История исторического знания: Пособие для вузов / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – М: Дрофа, 2004. – 288 с.
3. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 368 с.

Монографії

1. *Сапрыкин Ю.* Политическое учение Гаррингтона / Ю. Сапрыкин. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 205 с.
2. Історія політичної думки / Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. – К. Основи, 1997. – 838 с.

Методичні поради:

1. При підготовці до семінару доцільно враховувати, що світогляд дослідників доби модерну склався на основі принципів, сформованих науковою революцією «довгого XVI століття» (1450 – 1650 рр.). Символічно, що платонівського правителя-філософа на початку XVII ст. замінює беконівський правитель-дослідник з «Нової Атлантиди». Нова світоглядна модель науковця передбачала відхід від усіх старих параметрів. Так, середньовічний світ-книга та ренесансний антропологічний світ замінюється на Всесвіт-машину.

Інше й покликання науковця. Якщо у добу середньовіччя учений – це насамперед монах, який має спасти себе та людство через розкриття Божого задуму, то в ранньомодерну добу – це особа, що підкорює собі природу. Знані мислителі *Ф. Бекон*, *Р. Декарт*, *Д. Локк*, *Т. Гоббс* починають системно розробляти питання гносеології науки. Так, вони на якісно новому рівні розглядають проблему співвідношення пізнання та методу, пізнання та життєвого досвіду, пізнання та його межі.

У результаті цієї світоглядної революції можна з упевненістю говорити про оформлення як науки фізики (механіки), математики. У свою чергу історики та гуманітарії пішли дещо іншим шляхом. Частина дослідників, що представляли духовні ордени, залишилися на старих теологічних світоглядних принципах та оформили школу антикварів. Саме тому визначні мислителі XVII ст. *Р. Декарт* та *Г. Лейбніц* не вважали історіописання науковим заняттям. Інша частина, орієнтуючись на досягнення природничих наук та фізики, спробували використати їх методологію у сфері політики, що зумовило формування нової науки – соціальної фізики. При розгляді цього питання доцільно виокремити категорії, підходи, які були перенесені з фізики в соціальну фізику. Варто також з'ясувати, наскільки продуктивним був цей підхід для еволюції суспільствознавства.

2. Англійська революція 1640 – 1660 рр. викликала в очевидців подвійне враження. З одного боку – це деструктивний політичний конфлікт між королем та парламентом, який призвів до Громадянської війни. З іншого боку – революційне двадцятиріччя відкрило епоху експериментів та розробки нової політичної доктрини. В умовах зникнення політичної цензури в Англії

виникають кілька політико-релігійних груп, які намагалися реалізувати свої проекти в межах всієї країни або на регіональному рівні.

У результаті кількарічної боротьби перемогу отримують індепенденти, які опиралися на постать *О. Кромвеля*. Яскравим представником радикального крила індепендентів був *Д. Мільтон*, який розробив концепцію «договірної держави». При вивченні цього питання доцільно акцентувати увагу на таких аспектах.

По-перше, варто з'ясувати, творчість яких європейських мислителів вплинула на базові засади мільтонової концепції державотворення.

По-друге, вкажіть місце короля та народу в новій політичній системі.

Якісно інший погляд на договірну концепцію висловлював учасник Революції – *Дж. Гаррінгтон*. Необхідно пам'ятати, що *Д. Мільтон* був депутатом-республіканцем, дорадником *О. Кромвеля*. тоді як *Дж. Гаррінгтон* до 1649 р. перебував в оточенні короля *Карла I* й тільки після страти монарха став прихильником нового політичного курсу. При осмисленні політико-соціологічної концепції цього мислителя доцільно звернути увагу на такі аспекти.

По-перше, варто проаналізувати думку *Дж. Гаррінгтона* про зв'язок політичного режиму із приватною власністю на землю. Наприкінці з'ясувати, наскільки його позиція з цього питання суперечила думці *Дж. Уінстенлі*.

По-друге, охарактеризувати внесок *Дж. Гаррінгтона* в розробку проблеми розподілу повноважень між різними гілками влади. Наскільки ця концепція наслідувала демократичні традиції Афін доби Перикла?

По-третє, наприкінці розгляду питання проаналізуйте, у якій мірі творча спадщина *Д. Мільтона* та *Дж. Гаррінгтона* наслідувала «утопічні» трактати *Т. Мора* та *Ф. Бекона*.

3. *Т. Гоббс* – одне з наукових світил XVII ст. Якщо *Дж. Гаррінгтон* був ухажий до двору Карла I як політик, то *Т. Гоббс* – як вихователь майбутнього короля Карла II. На початку 1650-х рр. повертається з вимушеної еміграції й зближається з політичними колами, що підтримували лорда-протектора. При аналізі політичної концепції цього мислителя необхідно акцентувати увагу на таких ключових моментах.

По-перше, варто проаналізувати вислів: «*Bellum omnium contra omnes*». Принагідно з'ясувати, наскільки революція в природознавстві XVI –XVII ст. вплинула на формування такої думки.

По-друге, виокремити базові положення договірної концепції появи абсолютизму та окреслити повноваження династа та народу.

По-третє, на завершення питання з'ясуйте, який смисл закладав *Т. Гоббс*, створюючи образ чудовиська Левіафан. Поміркуйте! Це чудовисько є продовженням біблейської традиції чи першою ластівкою формування нової наукової парадигми в суспільствознавстві?

4. *Д. Локк* як мислитель та громадський діяч найбільш повно зреалізував себе в добу Реставрації Стюартів та в епоху Вілема Оранського. На відміну від рояліста *Т. Гоббса* *Д. Локк* розробив вігівську договірну концепцію

утворення держави. При підготовці цього питання доцільно звернути увагу на такі аспекти.

По-перше, варто з'ясувати відношення між приватною власністю та працею.

По-друге, проаналізувати повноваження правителя та народу. На завершення питання з'ясувати, в чому договірна концепція *Д. Локка* відрізнялася від гоббсівської моделі державотворення.

Тема: Історична наука в добу домінування Романтизму

Історик – це звернений у минуле пророк
Ф. Шлегель – німецький філософ

1. Французький романтизм (О. Тьєрі, Ф. Гізо, Ж. Мішле).
2. Історична школа права. К. Савіньї.
3. «Батько» німецької історичної науки Л. фон Ранке

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Історична белетристика *В. Скотта* та її вплив на європейську історичну думку першої половини XIX ст.
2. Внесок *Ф. Вольфа* у вивчення творчої спадщини Гомера.

Поняття: Просвітництво, романтизм, пієтизм, містицизм, готичний роман, класова боротьба, історична белетристика, «народний дух» (Volkseist).

Постаті: *О. Тьєрі* (1795 – 1856), *Ф. Гізо* (1787 – 1874), *Ж. Мішле* (1789 – 1874), *Л. фон Ранке* (1895 – 1886), *К. Савіньї* (1779 – 1861), *Б. Нібур* (1776 – 1831), *Ф. Вольф* (1756 – 1824)

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. *Гизо Ф.* Английская революция / Ф. Гизо. – Ростов на Дону, 1996. – Т. 1, 2.
2. *Гизо Ф.* История цивилизации в Европе. – Спб.: Тип. И. Гольденберга, 1892. – VI, 262,[1] с.
3. *Мишле Ж.* Ведьма./ пер. с фр. В. Фриче. – К.: Україна, 1994. – 270 с.
4. *Скотт В.* Айвенго. (видання будь-якого року).
5. *Тьєрри О.* История завоевания Англии норманами. – Спб.: Тип. Головачова, 1868. – Ч. 1. – 403 с.; Ч. 2. – 415 с., Ч. 3. – 363 с.
6. *Тьєрри О.* История возникновения и развития третьего сословия / пер. с фр. и вступ. ст. Р. Ю. Вишпер. – К.: Южно-Русское книгоиздательство Ф. А. Йогансона; Харьков, 1900. – 505, [2] с.

Словники, довідники, енциклопедії

1. **Колесник І.** Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.
2. **Словарь историка** / под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазюреля; пер. с фр. Л. А. Пименовой. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 222 с.

Посібники

1. **Коллінгвуд Р.** Ідея історії / пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 1996. – 615 с.
2. **Косминский Е.** Историография средних веков (V – XIX вв.) / Е. Косминский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 430 с.
3. **Репина Л.** История исторического знания: Пособие для вузов / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – М.: Дрофа, 2004. – 288 с.
4. **Яковенко Н.** Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 368 с.

Монографії

1. **Реизов Б.** Французская романтическая историография 1815 – 1830 / Б. Реизов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1956 – 536 с. [Электронный ресурс]. – URL: http://istmat.info/files/uploads/39436/fran-romantiq-historiography_b-g-reisov_1956.pdf (дата звернення: 23. 01. 2017).

Статті (статті в збірниках, журналах)

1. **Реизов Б.** История и вымысел в романах Вальтера Скотта // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – Т. XXX. Вып. 4. – М., 1971. – С. 306 – 311. [Электронный ресурс]. – URL: <http://philology.ru/literature3/reizov-71.htm>. (дата звернення: 23. 01. 2017).
2. **Тогоева О. И.** Жанна д'Арк и либеральная французская историография // Диалог со временем / Глав. ред. Л. П. Репина. – М.: ИВИ, 2016. – Вып. 55. – С. 208 – 227.

Методичні поради:

1. При підготовці до семінару варто мати на увазі, що доба романтизму якісно змінила обличчя історичної науки в Європі, актуалізувавши нові об'єкти, процеси аналізу (народ, революція) й проблеми дослідження: співвідношення соціальної та політичної історії; оновлено методи та підходи осмислення історичних джерел. У той же час утвердження романтичних ідей в французькому історіописанні проявилися у формуванні кількох течій.

До першого ідейного відгалуження належить консервативний романтизм, який репрезентувала французька політична еміграція в Британії (*Ф. де Шатобріан, Ж. де Местр*). Слід враховувати, що праці романтиків-консерваторів були представлені переважно політичними трактатами, які обґрунтовували помилковість Революції 1789 р. На противагу цій течії формується достатньо представницька школа романтиків-лібералів. До цієї когорти входять такі знані представники, як *Ф. Гізо* та *О. Тьєрі* та ін.

При розгляді творчої спадщини *О. Тьєрі* студенти мають сконцентрувати увагу на таких аспектах.

По-перше, варто проаналізувати тьєрівську концепцію «класової боротьби» на прикладі середньовічної і ранньомодерної історії Британії та

Франції. Для повноти відповіді доцільно звернути увагу на вплив наукового спадку *К. А. Сен-Симона*, белетристики *В. Скотта* на ці погляди.

По-друге, необхідно окреслити його вклад у методу роботи з історичними пам'ятками. Принагідно з'ясувати, наскільки його техніка роботи з історичними джерелами залежала від того, що вчений 1830 р. осліп.

По-третє, варто схарактеризувати його вклад в археографію та з'ясувати, наскільки публікаторська традиція цієї доби відрізнялася від спадщини ерудитів.

Творчість *Ф. Гізо* в деяких аспектах розвиває та доповнює напрацювання *О. Тьєрі*. При розгляді наукової спадщини цього дослідника необхідно акцентувати увагу на таких питаннях.

По-перше, проаналізувати вплив творчого спадку *Ф. де Шатобріана* на світогляд *Ф. Гізо*.

По-друге, визначити чинники, які сприяли тому, що Англійська революція була успішною (концепція *Ф. Гізо*).

По-третє, варто розкрити зміст концепції, що історія середньовічної Європи – це протистояння Структури (Порядку) та Свободи.

Третьою альтернативою у французькій історіографії доби романтизму була демократична течія, представлена науковою спадщиною *Ж. Мішле*. При розгляді доробку цього дослідника необхідно звернути увагу на такі базові проблеми.

По-перше, *Ж. Мішле* належить такий вислів: «*О. Тьєрі* назвав історію розповіддю, *Ф. Гізо* – аналізом, а я воскресінням». У цьому разі варто з'ясувати, у якій мірі вислів розкриває відмінності в історіописанні цих трьох визначних науковців.

По-друге, необхідно окреслити «образ» Революції 1789 р. та міру участі в ній французького селянства.

По-третє, бажано визначити внесок *Ж. Мішле* в розробку культурологічних проблем (ворожіння, гендерне питання).

2. Найбільш повно консервативний напрям в історичній науці доби романтизму виявився в прусській історичній школі права. Серед найбільш знаних її представників був Карл-Фрідріх Савіньї. При розгляді його наукової спадщини необхідно звернути увагу на такі ключові моменти.

По-перше, слід урахувати, що серед німецькомовного наукового істеблішменту на межі XVIII – XIX ст. утверджується думка про «народний дух» (*Volkseist*), «душу народу» (*Volksseele*), що ґрунтується на мові, звичаях. У цьому разі варто з'ясувати, як названий термін уплинув на специфічне розуміння природи права *К. Савіньї*.

По-друге, необхідно окреслити базові положення концепції співіснування римського та германського права в добу Середньовіччя й з'ясувати ставлення автора до давньоримської та французької наполеонівської правової системи.

По-третє, варто розкрити зміст його періодизації європейської правової системи.

3. Історична наука німецькомовного світу, особливо Пруссії, перебувала під тиском авторитету наукової спадщини *Л. фон Ранке*.

Аналізуючи його науковий доробок, необхідно акцентувати увагу на таких аспектах.

По-перше, слід пам'ятати, що в добу Просвітництва, за винятком антикварів, ніхто серйозно не займався проблемою критики історичних джерел. У першій половині XIX ст. своєрідна «мала революція» відбувається в історичній науці у зв'язку із залученням німецької філологічної традиції в сферу критики джерел.

Серед істориків піонером у цій сфері був *Б. Нібур*, який спробував реконструювати джерельну базу праць *Тіма Лівія* й звернув увагу на суб'єктивну природу історичного джерела. Ці починання отримали подальшу розробку *Л. фон Ранке*, який започаткував традицію проведення джерелознавчих семінарів. Принагідно з'ясуйте, яку групу історичних джерел використовував *Л. фон Ранке* при написанні дослідницьких робіт.

По-друге, треба осмислити віддзеркалення ідеї прогресу у творчій спадщині *Л. фон Ранке*.

По-третє, розкрийте зміст концепції *Л. фон Ранке* про германороманський синтез доби Середньовіччя.

По-четверте, необхідно вказати ментальні/світоглядні підвалини, які виокремив науковець при характеристиці провідних країн Європи XIX ст. (Англія, Франція, Пруссія, Росія, Австрія).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

ЄВРОПЕЙСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА У

XX – початку XXI ст.

Тема: Міжнародні конгреси історичних наук

Кожний знає, що Кліо – це повія...Грайлива та пристрасна, вона обслуговує як сором'язливих академіків, так і нахабних, напористих кінорежисерів... Така її гра, але хто вона насправді, не знає ніхто. Вона приховує свою сутність в таємниці й усміхається, як Мона Ліза... Вона виглядає вічно молодю, хоча стара як світ...

Ноордервліет Неллеке – учасниця
XXI Міжнародного конгресу історичних наук
в Амстердамі (серпень 2010 р.)

1. 1 – 4 Міжнародні конгреси історичних наук (1900 – 1913 рр.): склад, проблематика, українське питання.
2. 5 – 8 Міжнародні конгреси історичних наук (1923 – 1938 рр.): склад, проблематика, ідеологія, українське питання.
3. 9 – 15 Міжнародні конгреси історичних наук (1950 – 1985 рр.): склад, проблематика, ідеологія («Холодна війна»), українське питання.
4. 16 – 22 Міжнародні конгреси історичних наук (1990 – 2015 рр.): склад проблематика, українське представництво.

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Європейські тоталітарні режими 1930-х рр. та проблема організації Міжнародних конгресів історичних наук.
2. Участь Я. Ісаєвича у Міжнародних конгресах історичних наук 1990 – 2000-х рр.

Поняття: друга наукова революція, позитивізм, неопозитивізм, неогегельянство, сцієнтизм, дарвінізм, філософія історії, лінгвістичний поворот, постмодерн, орієнталістика, марксистсько-ленінська методологія.

Постаті: В. Модестов (1839 – 1907), Е. Штерн (1859 – 1924), Ю. Кулаковський (1855 – 1919), М. Ростовцев (1870 – 1952), П. Виноградов (1854 – 1925), П. Струве (1870 – 1944), О. Лаппо-Данилевський (1863 – 1919), Є. Тарле (1874 – 1955), М. Покровський (1868 – 1932), М. Грушевський (1866 – 1934), Б. Рибаків (1908 – 2001), А. Арциховський (1902 – 1978), В. Блаватський (1899 – 1980), В. Пашуто (1918 – 1983), М. Нечкіна (1901 – 1985), Д. Дорошенко (1882 – 1951), М. Кордуба (1876 – 1947), В. Щербаківський (1876 – 1957), Т. Мацьків (1918 – 2011), Я. Пастернак (1892 – 1969), Я. Ісаєвич (1936 – 2010), К. Лампрехт (1856 – 1915), А. Піренн (1862 – 1935), Ш. Діль (1859 – 1944), Ф. Бродель (1902 – 1985), М. Блок (1886 – 1944).

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. *Ковальченко И. Д.* Дневник поездки в США на XIV Международный конгресс исторических наук (г. Сан-Франциско) и II американо-советский коллоквиум (г. Стэнфорд) 1975 г. / Иван Дмитриевич Ковальченко // Ковальченко И. Д. Научные труды, письма, воспоминания: Сб. материалов / Т. В. Ковальченко и др. (сост., подгот. текста и примеч.) ; Исторический факультет Московского гос. ун-та им. М. В. Ломоносова. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 425 – 440.

Словники, довідники, енциклопедії

1. *Ісаєвич Я.* Міжнародні конгреси істориків // Енциклопедія історії України: У 10 т / Редкол.: В. А. Смолій (голова) – К.: Наукова думка, 2009. – Т. 6.: Ла-Мі. – 784 с.

2. *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

3. **Словарь историка** / под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазюреля; пер. с фр. Л. А. Пименовой. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 222 с.

Монографії

1. *Таборанський С.* Теоретичні дискусії та ідеологічне протистояння на міжнародних конгресах історичних наук (1950–1990 рр.). 07.00.02 – Всесвітня історія. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. –К., 2012. – 244 с.

2. *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / Віталій Яремчук. – Острог: Вид-во «Острозька академія», 2009. – 526 с.

Статті (вступні статті, статті в збірниках, журналах)

1. *Атаманенко А.* Українське історичне товариство та міжнародні історичні конгреси // Наукові записки. Серія «Історичні науки» [Електронний ресурс]. – URL : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nznuoa/ist/2009_14/22_A.Atamanenko.pdf (дата звернення: 23. 01. 2017).

2. *Лисяк-Рудницький І.* Дискусійні виступи на міжнародному історичному конгресі / Іван Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / Пер. з англ. У. Гавриків, Я. Грицак. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – С. 409–418.

3. *Лисяк-Рудницький І.* Довкола міжнародного історичного конгресу у Відні / Іван Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / Пер. з англ. У. Гавриків, Я. Грицак. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – С. 419–435.

4. *Самойленко Н.* XXII Міжнародний конгрес історичних наук [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.uamoderna.com/event/22-congress-historical-sciences> (дата звернення: 23. 01. 2017).

5. У Китаї відбувається XXII Міжнародний конгрес істориків [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/committee/info/news/?newsid=541> (дата звернення: 23. 01. 2017).

6. *Юсов С.* Українські вчені на XI Міжнародному конгресі історичних наук (Стокгольм, 1960 р). // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – Вип. 19. – 298 с.

Методичні поради:

1. При підготовці до семінару необхідно пам'ятати, що в добу домінування позитивізму відбувається друга революція у сфері науки. Яскравим її проявом стала інституціоналізація історії, що зумовило появу

спеціалізованих та загальнонаціональних об'єднань науковців (комітети, товариства, школи). Одночасно на межі ХІХ – ХХ ст. відмічаємо перші спроби кооперації європейських істориків, що уможливило скликання 1900 р. Міжнародного конгресу істориків у Парижі.

Щоправда, у довоєнну добу (до 1914 р.) лише окреслилася традиція скликань таких нарад істориків, що проявилось у встановленні п'ятирічної циклічності конгресів, утвердження практики, що приймаюча сторона домінує на конгресі за кількістю представників, визначає напрямки та тематику роботи тощо. При розгляді цього питання необхідно зробити акцент на такі ключові моменти.

По-перше, окресліть рівень участі істориків Російської імперії в перших чотирьох конгресах. Принагідно з'ясуйте, які регіони, навчальні заклади представляли, й тематику досліджень.

По-друге, схарактеризуйте вплив політичного фактору на організацію нарад істориків.

По-третє, проаналізуйте проблематику, яка отримала найбільш повне висвітлення на конгресах.

2. Міжвоєнна доба стала справжнім випробуванням для європейських істориків. Так, зміна політичних режимів та перекроювання кордонів зумовила появу учасників, які представляли наукові товариства «в екзилі». Наприклад, Спілка російських закордонних академічних груп. У свою чергу, міжвоєнна політична радикалізація зумовила процес появи «проскрибованих» науковців та крайн-вигнанців (1923 р., 1938 р.).

У той же час відбувається позитивні зрушення. Для покращення роботи конгресів 1928 р. було створено центральну установу-арбітра – Міжнародний комітет історичних наук, а також уперше задокументовано напрацювання дослідників (1926 р. створено Бюлетень МКІН). Варто ураховувати, що конгреси вперше організовуються за межами Західної Європи в Норвегії (Осло, 1928), Польщі (Варшава, 1938). Також міжнародні наради вперше стають дискусійним майданчиком для істориків, які представляли різні ідеологічні табори.

При розгляді цього питання студенти мають звернути увагу на такі важливі аспекти.

По-перше, проаналізувати рівень представництва та проблематику виступів істориків-марксистів та немарксистів від СРСР.

По-друге, окреслити представництво та проблематику робіт українських істориків, що представляли Другу Річ Посполиту.

По-третє, схарактеризувати ключові методологічні та конкретно-історичні проблеми, які системно висвітлювалися на конгресах 1923 – 1938 рр.

3. При підготовці питання варто пам'ятати, що епоха «Холодної війни» внесла свої новації в традицію проведення Міжнародних конгресів історичних наук. Так, у результаті встановлення комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі та на Балканах можна стверджувати про появу солідного представництва істориків-марксистів на конгресах. У цьому разі міжнародні наради істориків перетворюються на своєрідну форму «Холодної

війни» зі своїми «загостреннями» та «розрядками». Змінюється й традиція вибору тем для обговорення. Тепер проблематику конгресу формував не тільки Національний комітет країни-організатора, але й усі «гравці» через *Міжнародний комітет історичних наук*.

Знаковим був міжнародний конгрес 1970 р., організований у Москві, що підтвердило провідні позиції Радянського Союзу у сфері історіописання. Зрозуміло, що було організовано «американську відповідь» у вигляді конгресу в Сан-Франциско 1975 р. При подальшому висвітленні цього питання студенти мають акцентувати увагу на таких аспектах.

По-перше, окреслити коло учасників українських діаспорних і радянських істориків, тематику їхніх виступів.

По-друге, необхідно систематизувати проблематику в сфері конкретно-історичних досліджень та методологічних шукань, яка розглядалася представниками ідеологічних таборів. Принагідно окресліть еволюцію тематичного поля.

4. Завершення «Холодної війни» та епоха глобалізації якісно розширила географію проведення міжнародних конгресів. Так, вперше історичні дебати проводяться у Канаді (Монреаль, 1995), Австралії (Сідней, 2005) та Китаї (Цзинань, 2015). Також 2015 р. було вперше вручено *Міжнародну премію у сфері історичних наук* (International Prize for history) французькому досліднику *С. Грузинські*. Чи погоджуєтесь Ви з думкою президента Асоціації китайських істориків *Ж. Хайпенга*, що конгреси стали важливим чинником інтернаціоналізації історичної науки.

При розгляді цього питання доповідачі мають проаналізувати такі базові проблеми.

По-перше, охарактеризувати заактуалізовані на конгресах теми. З'ясувати, наскільки вони продовжували раніше закладені традиції.

По-друге, окреслити участь українських учених у цих заходах за такими параметрами: який навчальний заклад чи наукову установу представляють, тематика або проблематика доповіді.

По-третє, варто з'ясувати, як міжнародні конгреси початку XXI ст. віддзеркалюють передові зміни в історичній науці.

Тема: Історична наука у США

В основі зламу, що відбувся в історіографії XX ст., лежить зміна метафор Войцех Вжозек – сучасний польський історик

1. Основні закономірності розвитку історіографії США другої половини XX – початку XXI ст.
2. Інституційне оформлення американської історичної науки
3. «Нова соціальна історія».
4. «Лінгвістичний поворот» в американській історіографії. Г. Уайт.

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Американський молодіжний та громадський рух 1950 – 1960-х рр. та його вплив на історичну науку.
2. Н. З. Дейвіс та утвердження традиції мікроісторії на американському ґрунті.

Поняття: «теорія консенсусу», «прогресистський напрям», «нова соціальна історія», «нова економічна наука», «радикальні соціальні історики», «лінгвістичний поворот».

Постаті: Ф. Тернер (1861 – 1932), Д. Бурстін (1914 – 2004), Р. Дарнтон (1939 р. н.), Н. Земон Девіс (1928 р. н.), Ю. Дженовезе (1930 – 2012), Х. Уайт (1928 р. н.), Д. Норт (1920 – 2015), Р. Фогель (1926 – 2013).

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. *Darnton, Robert*, The great cat massacre and other episodes in French cultural history. Published by Basic Books, 1999.
2. *Девіс Н. З.* Возвращение Мартена Герра / пер. с англ. М. А. Барга. – М.: Прогресс, 1990. – 208 с.
3. *Девіс Н.З.* Дамы на обочине. Три женских портрета XVII в. / пер. с англ. Т. Доброницкой. — М.: Новое литературное обозрение, 1999. — 400 с.
4. *Уайт Хайден* Метаистория. Историческое воображение в Европе XIX века / пер. под. ред. Е. Г. Трубиной, В. В. Харитоновой. – Екатеринбург, 2002.

Словники, довідники, енциклопедії

1. *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.
2. **Словарь историка** / под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазюреля; пер. с фр. Л. А. Пименовой. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 222 с.

Посібники

1. *Зашкільняк Л.* Сучасна зарубіжна історіографія / Леонід Зашкільняк. – Львів: ПАЮ, 2007. – 312 с.
2. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – С. 213 – 216.
3. *Репина Л.* История исторического знания: Пособие для вузов / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – М.: Дрофа, 2004. – 288 с.
4. Теория и методология истории: учебник для вузов / ред. В. В. Алексеев, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев, Л. Гринин. – Волгоград: Учитель, 2014. – 594 с.

Монографії

1. О развитии американской новой социальной истории 1960—80-х гг. // К новому пониманию человека в истории: Очерки развития современной западной исторической мысли / Под ред. Б. Г. Могильницкого. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 1994.— С. 99 – 130.

Статті (статті в збірниках, журналах)

1. **Кон И.** История в системе общественных наук // Философия и методология истории / Общ. ред. И. С. Кон. – М.: «Прогресс», 1977. – С. 5 – 33.
2. **Мучник В.** Об антисциентистских тенденциях в западной историко-теоретической мысли 70–80-х гг. // Методологические и историографические вопросы исторической науки. Сб. статей / Отв. ред. Б. Г. Могильницкий. – Томск; Изд-во Том. ун-та, 1990. Вып. 19. – С. 33 – 59.
3. **Николаева И.** Проблемы интеллектуальной истории в современной американской историографии. // Методологические и историографические вопросы исторической науки. Сб. статей / Отв. ред. Б. Г. Могильницкий. — Томск; Изд-во Том. ун-та, 1990. – Вып. 19. — С. 60 – 81.
4. **Репина Л. П.** Социальная история и историческая антропология: новейшие тенденции в современной британской и американской медиэвистике // Одиссей. Человек в истории, 1990. — М.: Наука, 1990. — С. 167 – 181.
5. **Рубинштейн Е.** Роберт Дарнтон: «интеллектуальная история снизу»// Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории, 1999, №1. – С. 266 – 278

Методичні поради:

1. При підготовці до семінару необхідно пам'ятати, що в історичній науці США після Другої світової війни відбувається справжня «мала революція», яка проявилася за кількома напрямками.

По-перше, історична наука остаточно втрачає свою провінційність, «ізолюваність» і стає важливим фактором зовнішньополітичного та внутрішньополітичного протистояння. Так, представник «консервативного» напрямку *Д. Бурстін*, який найбільш повно розкрив «концепцію консенсусу», був відзначений трьома престижними преміями.

По-друге, якісно розширюється як географія досліджень за рахунок країн Європи та Азії, так і проблематика робіт у результаті започаткування студій з історії соціальних рухів (революції, Реформації), гендерного питання тощо.

По-третє, відбулося оновлення методології в результаті утвердження антропологічних студій (*Н. З. Дейвіс*) та розробки проблем «лінгвістичного повороту» (*Х. Уайт*).

По-четверте, оновлено методи дослідження за рахунок активного використання статистичного, математичного методів, семіотики тощо. Така «співпраця» була б неможливою без посилення міждисциплінарних зв'язків між історією та психологією, соціологією, економікою. Важливу роль у такій міждисциплінарній кооперації відігравали спеціалізовані журнали: «*Journal of Interdisciplinary History*», «*Comparative Studies in Society and History*». Методичне оновлення та інтенсивні міждисциплінарні зв'язки дали прекрасні результати. Як наслідок, утверджується «нова економічна історія», «нова соціальна історія», психоісторія тощо.

2. При підготовці питання необхідно враховувати, що в другій половині ХХ ст. інституційна структура сфери історіописання набуває свого завершення. Так, центром підготовки істориків та наукових досліджень стали Гарвардський, Колумбійський, Єльський, Принстонський університети. Певну конкуренцію університетським дослідникам складають працівники спеціалізованих наукових осередків: Смітсонівський інститут Держдепу США, Центр військової історії при Міністерстві оборони США тощо. Слід відмітити,

що в другій половині ХХ ст. у США збільшилися державні витрати на дослідження в галузі історії. У цьому разі варто проаналізувати діяльність Національного гуманітарного фонду.

Якісною характеристикою саме американського наукового життя є активне залучення коштів з приватних фондів Форда, Карнегі, Гуггенгайма, Рокфеллерів та інших. У 1950 – 1960-х рр. у середовищі американських істориків під впливом посилення суспільного руху за права чорношкірого населення, жінок відбувався ідейний розкол, що призвело до формування двох національних асоціацій істориків США. Укажіть їх назву та найбільш знаних учених, що представляли ці конкуруючі осередки.

3. Післявоєнний період відмітився формуванням «нової соціальної історії», яка кардинально змінила уявлення про історика та саме соціальне дослідження. Слід відзначити, що в 1960-х рр. у наукове життя вступає генерація дослідників (*Н. З. Дейвіс, Л. Гордон*), які брали активну участь у феміністичному, антисегрегаційному русі. В історіографії щодо цієї когорти вчених використовується термін «радикальні соціальні історики».

Студенти, вивчаючи характер соціальної історії, мають звернути увагу на такі базові аспекти.

По-перше, у роботах вперше було використано кількісні методи. У цьому разі варто проаналізувати творчу спадщину *Т. Робба* та *С. Тернстрома*.

По-друге, необхідно враховувати, що якісно розширюється географія досліджень за рахунок англійського та французького соціумів епохи «Темних віків» та Модерну.

По-третє, оновлюється тематика й власне американських досліджень, починаючи від нового погляду на аболіціоністський рух (*М. Доберман, Д. Макферсон*) та запровадження студій із вивчення революційного руху. У зв'язку з цим конструюються й нові «герої»: жінка, афроамериканець та робітник. Принагідно студенти мають простудіювати творчу спадщину *Ю. Дженовезе, Н.З. Дейвіс, Г. Гатмана*.

4. 1970 – 1980-х рр. американська інтелектуальна спільнота на сторінках «*American Historical Review*» вела полеміку щодо впливу мовних конструкцій на зміст історичних досліджень. Поворот до осмислення ролі мови в історичному дослідженні отримало назву «лінгвістичний поворот». Символом нового напрямку стала праця «Метаісторія» (1973) *Г. Уайта*. При аналізі творчої спадщини цього науковця доцільно звернути увагу на такі ключові моменти.

По-перше, варто проаналізувати терміни, якими оперує дослідник: «історична подія», «історичний факт», «історична уява».

По-друге, з'ясуйте чотири авторські різновиди ідеологічних позицій, на основі яких історик аналізує події.

По-третє, на завершення питання схарактеризуйте авторські форми концептуалізації історії.

Тема: Історична наука в Російській Федерації

Все в конце концов упирается в одно – в ответе на самому себе заданный вопрос: сколько капель рабства ты сумел из себя выдавить, в какой мере свободный твой дух?

Арон Гуревич – російський історик

1. Методологічний та ідеологічний поворот в російській історичній науці.
2. Історична антропологія
3. Мікроісторія, інтелектуальна, гендерна історія.

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. А. Гуревич – «батько» російської історичної антропології.
2. Б. Могильницький та Томська методологічна школа.

Поняття: історична антропологія, історія повсякденності, гендерна історія, інтелектуальна історія, панславизм, євразійство, цивілізаційний підхід.

Постаті: А. Гуревич (1924 – 2006), Ю. Безсмертний (1923 – 2000), І. Ковальченко (1923 – 1995), Ю. Лотман (1922 – 1993), Б. Могильницький (1929 – 2014), М. Гефтер (1918 – 1995), Н. Пушкарєва (р. н. 1959), Т. Скриннікова (р. н. 1948), Л. Рєпіна (р. н. 1947).

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. *Гуревич А.* История — неокончаемый спор / А. Гуревич. – М.: РГГУ, 2005. – 899 с.
2. *Гуревич А.* Индивид и социум на средневековом Западе / Арон Гуревич. – М.: РОССПЭН, 2005. – 421, [2] с.
3. *Ковальченко И. Д.* Научные труды, письма, воспоминания / И. Д. Ковальченко. – М., 2004
4. *Пушкарёва Н. Л.* Частная жизнь русской женщины в XVIII веке / Н. Л. Пушкарёва — М.: «Ломоносовъ», 2012.
5. *Пушкарёва Н. Л.* Частная жизнь женщины в доиндустриальной России. X — начало XIX в. Невеста, жена, любовница. / Н. Л. Пушкарёва — М.: «Ладомир», 1997.
6. *Суворов В.* Ледокол. Кто начал Вторую мировую войну? / Виктор Суворов – Москва: АСТ: АСТ МОСКВА, 2007. – 378, [6] с.

Словники, довідники, енциклопедії

1. *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.
2. *Словарь историка* / под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазюреля; пер. с фр. Л. А. Пименовой. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 222 с.

Посібники

1. *Зашкільняк Л.* Сучасна зарубіжна історіографія / Леонід Зашкільняк. – Львів: ПАЮ, 2007. – 312 с.
2. *Репина Л.* История исторического знания: Пособие для вузов / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – М: Дрофа, 2004. – 288 с.
3. Теория и методология истории: учебник для вузов / ред. В. В. Алексеев, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев, Л. Гринин. – Волгоград: Учитель, 2014. – 594 с.

Методичні поради:

1. При підготовці питання варто пам'ятати, що російська радянська історична наука доби «перебудови» достатньо оперативно почала переходити на нові методологічні канони. Це можна пояснити кількома чинниками. По-перше, саме столиця репрезентувала академічні інститути (Інститут всесвітньої історії АН СРСР, Інститут слов'язнавства АН СРСР, Інститут США і Канади АН СРСР; Інститут сходознавства АН СРСР та ін.), які спеціалізувалися на вивченні історії іноземних держав. У зв'язку з цим науковці цих установ були добре обізнані із зарубіжною методологією та філософією історії. Наприклад, 1980 р. виходить прекрасне дослідження *Ю. Афанасьєва* з проблем історичної спадщини школи «Анналів».

По-друге, у столичному інтелектуальному житті допускали існування маргінальної, альтернативної марксистській моделі реконструкції історичних подій. Так, наприклад, у межах «історичної психології» *Б. Поршнєв* та *А. Гуревич* розробляють проблеми історичної антропології. У свою чергу, *О. Лосєв*, *С. Авєренцев* конструюють альтернативний погляд на давньогрецьку літературу та історію.

У цьому разі для російської інтелектуальної спільноти справжнім викликом стала необхідність розробки лише нових проблем вивчення минулого. Серед базових викликів пострадянської доби можна виокремити такі. По-перше, потреба неупередженого, комплексного вивчення Білого руху та Білої еміграції.

По-друге, осмислення дискусійних аспектів сталінської модернізації та соціальні проблеми (голод/голодомор 1931/32 – 1933) зумовлені нею; репресії 1930-х рр. тощо.

По-третє, переосмислення місця Радянського Союзу в Другій світовій війні. Велику полеміку серед російської інтелігенції викликали праці *В. Суворова* «Криголам» та «День М», в яких обґрунтовувалася думка, що Сталін також збирався напасти на нацистську Німеччину. У цьому разі бажано проаналізувати також позицію його наукових опонентів (*Ю. Кантор*).

По-четверте, проблема з'ясування специфіки історичного шляху Російської держави та соціуму. Відповідно до цього проаналізуйте концепції наздоганяючої модернізації (*Б. Міронов*), особливого євразійського шляху (*О. Дугін*).

2. «Батьком» російської антропології справедливо вважають історика-аграрника *А. Я. Гуревича*. Слід відмітити, що радянська медієвістика була загальноєвропейським осередком вивчення аграрних відносин у середньовічній Європі (*С. Д. Сказкін*, *О. І. Неусихін*). У свою чергу, *А. Я. Гуревич* відійшов від

офіційних канонів та почав вивчати світогляд, ментальність середньовічної людини. Його праця 1970 р. з проблем генезису феодалізму викликала жваву дискусію в історико-партійному середовищі (критика *О. Данилова*). Наступна робота 1972 р. з проблем світобачення людини доби Середньовіччя заклала підвалини радянської культурної антропології. Але, на жаль, ця чудова праця була винятком.

У добу перебудови склалася сприятлива ситуація й 1989 р. за ініціативи *А. Я. Гуревича* було засновано журнал з антропологічних студій «Одиссей. Человек в истории», а, дещо пізніше – Центр культурної та історичної антропології Інституту всесвітньої історії РАН. При розкритті наукової спадщини цього ученого зверніть увагу на такі ключові моменти.

По-перше, з'ясуйте, чому *А. Я. Гуревич* перейшов на нові методологічні канони під враженням світу вікінгів.

По-друге, розкрийте ставлення дослідника до проблеми індивідуального в добу Середньовіччя.

По-третє, окресліть результати його конкретно-історичних досліджень у сфері історичної антропології 1960 – 2000-х рр.

Слід відмітити, що в російській історіографії в 1990 – 2000-х рр. з'явилася низка оригінальних праць з різноманітних проблем історичної антропології. Розробляються такі перспективні проблеми: традиційні уявлення про владу (*Т. Скриннікова, П. Лукін*); особистість та її формування (*А. Баткін*); співвідношення усної та письмової традиції (*О. Тогоєва*); православ'я та опозиційні течії (*Є. Смілянська*). Зробіть короткий аналіз цих робіт.

3. Доцільно підкреслити, що такий достатньо аморфний напрям як історична антропологія на початку 2000-х рр. втрачає свої позиції. Утверджуються нові напрями досліджень. Серед них можна виокремити такі. По-перше, це мікроісторія, яка утвердилася на основі напрацювань відомого радянського медієвіста *Ю. Бессмертного*. За ініціативи цього поважного історика 1997 р. було засновано відповідний тематичний журнал «Казус. Индивидуальное и уникальное в истории». Серед найбільш знаних істориків, які нині працюють в цьому жанрі, можна назвати *Є. Журавльову, Є. Ляміна*. Варто зробити короткий огляд проблематики їх досліджень.

Також значний науковий інтерес серед російських істориків починає викликати інтелектуальна історія. Варто мати на увазі, що базовим осередком інтелектуальної історії нині є Центр інтелектуальної історії при Інституті всесвітньої історії РАН, який на 2017 р. очолює *Л. Рєпіна*. Новотранформований напрям якісно доповнив попередні дослідження в цій сфері такою проблематикою: співвідношення картини світу та історичної свідомості, вплив етнічної та конфесійної приналежності в структурі ідентичності.

На завершення вивчення цього питання доцільно окреслити досягнення російської гендерної історії. У цьому разі варто мати на увазі, що гендерна історія як самостійний напрям сформувалася в СРСР у добу перебудови. Слід підкреслити, що до цього питаннями гендеру займалися переважно медики,

біологи, психологи та соціологи. Наприклад, у Радянському Союзі були відомі праці соціолога *І. Кона* з питань сексології та маскулінності.

У 1990-2000-х рр. відбувається процес історієзації цієї проблематики, що виявилось у виокремленні достатньо цікавих й перспективних напрямків досліджень: гендерна ідеологія (*Д. М. Омельченко, О. І. Тогоєва*), історія сім'ї (*О. М. Морозова, Н. Л. Пушкарьова*), гендерна освіта, історія маскулінності (*Є. В. Стяжкіна, І. С. Кон*), історія квір-суспільств (*І. С. Кон*). Принагідно зробіть короткий огляд вище зазначених напрямків.

Тема: Історична наука в радянській Україні (1953 – 1985): від домінування до системної кризи

Професія історика була в ... Радянській Україні й привілейованою, й дуже небезпечною. Привілейованою – бо історик міг перетворитися в високооплачуваного освітувача існуючого ладу ...; небезпечною – бо намагання не заідеологізовано досліджувати історію України натикалось на звинувачення в буржуазному націоналізмі з відповідними до різних епох санкціями.

Ярослав Дашкевич – український історик

1. Хрущовська відлига та відродження української історичної науки.
2. Вплив руху шістдесятників на історичну науку.
3. Епоха «застою» та початок системної кризи в історичній науці УРСР.

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Співпраця Я. Дашкевича з «Архівами України» (1960-ті рр.).
2. А. Ковалівський та збереження сходознавчої традиції в УРСР (1950 – 1960 - ті рр.).

Поняття: орієнталістика, полоністика, Археографічна комісія АН УРСР, спеціальні історичні дисципліни, формаційний підхід, буржуазно-націоналістична історіографія, антропологія, дисиденти,

Постаті: *А. Ковалівський* (1895 – 1969), *В. Бейліс* (1923 – 2001), *Я. Дашкевич* (1926 – 2010), *Ф. Шевченко* (1914 – 1995), *О. Апанович* (1919 – 2000), *І. Гуржій* (1915 – 1971), *А. Санцевич* (1924 – 1996), *Я. Варшавчик* (1918 – 2001).

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі публікації)

1. *Дашкевич Я.* Андрій Ковалівський 3 листування 1964 – 1965 // Україна в минулому. – К. – Львів, 1996. – Випуск. 8. – С. 5 – 53.

2. *Дзира Я.* Десятиріччя творчого спілкування / Ярослав Дзира // Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – К., 2004. – Т. 1. Джерела. – С. 150 – 164.

3. *Апанович О.* Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина / Олена Апанович // Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – К., 2004. – Т. 1. Джерела. – С. 15 – 130.

Словники, довідники, енциклопедії

1. Вчені інституту історії України. Біобібліографічний довідник. – К.: Інститут історії України, 1998. – Вип.1. – 430 с.

2. Енциклопедія історії України: У 10 т / Редкол.: В. А. Смолій (голова) – К.: Наукова думка, 2009.

3. *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

4. *Кочубей Ю.* Україна і Схід. Культурні взаємозв'язки України з народами Близького і Середнього Сходу 1917 – 1992. Підручний бібліографічний покажчик / Ю. М. Кочубей. – К: Поліграфічна дільниця Інституту української археографії ім. М. Грушевського, 1998. – 227 с.

5. Українські історики. Біобібліографічний довідник / Інститут історії України НАН України. – К.; Л., 2003. – Вип. 2., Ч.1. – 396 с.

6. Українські історики. Біобібліографічний довідник / Інститут історії України НАН України. – К.: Інститут історії України, 2003. – Вип. 2., Ч. 2. – 382 с.

7. Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник / Інститут історії України НАН України. – К.: Інститут історії України, 2006. – Вип. 2., Ч. 3. – 315 с.

8. Українські історики. Біобібліографічний довідник / Інститут історії України НАН України. – К.: Інститут історії України, 2010. – 344 с.

Посібники

1. *Калакура Я.* Українська історіографія. Курс лекцій / Я. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

Монографії

1. *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / Віталій Яремчук. – Острог: Вид-во «Острозька академія», 2009. – 526 с.

Статті (вступні статті, статті в збірниках, журналах)

1. *Колесник І.* Українське історіописання 1960–1980-х рр.: культурні розриви та метаморфози // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В. А. Смолія. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — С. 169 – 176.

2. *Кульчицький С.* Прихована інформація про Голодомор в працях українських істориків 1956–1987 рр. // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В. А. Смолія. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — С. 177 – 182.

3. *Потульницький В. А.* Українська тема і світова історична наука // Український історичний журнал. – 2000. – № 1 – 4.

Методичні поради:

1. При розгляді цього питання варто мати на увазі, що епоха сталінського «застою» 1930 – поч. 1950-х рр. перетворила українську історичну

науку на провінційний додаток історії комуністичного будівництва в Україні. В епоху М. Хрущова та раннього Л. Брежнєва (до 1972 р.) відбувається своєрідний ренесанс історичної науки.

При розгляді цього явища студенти мають акцентувати увагу на таких ключових аспектах. По-перше, необхідно пам'ятати, що в цей період відбувається відродження історіографії та джерелознавства на дидактичному та науковому рівнях. Так, 1963 р. в Інституті історії АН УРСР створюється відділ історіографії та джерелознавства, через рік у Харківському університеті відкривається кафедра історіографії та джерелознавства, 1972 р. – у Дніпропетровському тощо. Також починають виходити спеціалізовані щорічники з цієї проблематики: з 1964 р. – «Історичні джерела та їх використання», з 1968 р. – «Історіографічні дослідження в Українській РСР». Варто з'ясувати, яке значення для вітчизняної історичної науки мало створення спеціалізованих журналів та щорічників?

По-друге, варто говорити про ренесанс низки спеціальних історичних дисциплін: від нововідкритої філігранології (*О. Мацюк*) – до призабутої антропології (*В. Дяченко*). Нове дихання отримала археографія, яка опиралася на відновлену 1969 р. Археографічну комісію АН УРСР.

По-третє, визначним явищем у науковому житті України стала поява у 1960 – поч. 1970-х рр. синтетичних праць з історії української культури, мистецтва та літератури; окремих соціальних станів та груп. Укажіть їх.

По-четверте, необхідно наголосити на розширенні проблематики досліджень. Історики намагалися не тільки більш системно вивчити «старі» теми: робітничий (*І. Гуржій, Ф. Лось*), селянський рухи (*М. Лещенко*), козацтво (*В. Голобуцький, О. Апанович*), але й вийти за межі вітчизняної історії. Так, можна говорити про появу паростків болгаристики (*П. Сохань*), полоністики, сходознавства (*А. Ковалівський, І. Черніков, В. Бейліс*). На жаль, ці новації не отримали підтримки «зверху» – не було створено відповідні академічні інститути, кафедри при університетах. Тому, наприклад, *Я. Дашкевич, В. Бейліс* були змушені захищати свої роботи зі сходознавства у Вірменській РСР, Азербайджанській РСР тощо.

2. При підготовці питання варто враховувати, що в 1960-х рр. відбулося формування в середовищі українських істориків групи, яка внутрішньо підтримувала шістдесятників або співчувала їм. На хвилі громадської активності першої половини 1960-х рр. знані українські історики *Ф. Шевченко, О. Апанович, Я. Дзира* читали відкриті лекції для громадськості з проблем козащини, національно-культурного відродження XIX ст. Загалом, слід відмітити, що для консервативних українських істориків-науковців не була притаманна активна участь у русі шістдесятників. Як виняток, можемо назвати лише *Я. Дзиру*, який допомагав розповсюджувати «Інтернаціоналізм чи русифікацію», *О. Компан, О. Апанович, М. Брайчевського*. Для посилення контролю за історіописанням доби маланчукізму були показово покарані авторитетні українські учені: *Ф. Шевченко, О. Апанович, Я. Дашкевич* та ін. Принагідно з'ясуйте форми впливу радянського керівництва на істориків-шістдесятників.

3. При підготовці питання необхідно враховувати, що доба Брежнєвсько-андропівського «застою» заклала передумови для системної кризи в сфері історіописання. Так, Міжнародний конгрес історичних наук у Москві 1970 р. відобразив архаїчну зорієнтованість на марксистсько-ленінську традицію історіописання. На жаль, ця світоглядна парадигма залишалася домінуючою у середовищі українських істориків до 1991 р. Варто відмітити й посилення партійного контролю над історичною наукою. Так, директорами Інституту історії АН УРСР були по чергово партійні функціонери *А. Скаба* та *Ю. Кондуфор*. «Націоналіст» *Ф. Шевченко* був усунений з керівництва Інститутом археології АН УРСР. Відбулося реформування й інших «націоналістичних» інститутів. Так, сектор антропології з Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського було реформовано в групу й 1974 р. переведено в Інститут археології АН УРСР. Проскрибована історіографія була 1973 р. «стерта» в результаті реформування відділу історіографії та джерелознавства на відділ джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Інституту історії АН УРСР. У свою чергу така «незручна» Археографічна комісія АН УРСР була фактично зліквідована.

Необхідно пам'ятати й про посилення процесу русифікації, який проявився в перевиданні російською мовою старих серійних україномовних видань («Історія міст та сіл»); написані кандидатських дисертацій тільки російською мовою тощо.

Світлою плямою на цьому тлі виступали досягнення у вітчизняному джерелознавстві доби модерну (*М. Варшавчик*, *М. Ковальський*, *Ю. Мицик*) та археології (*О. Тереножкін*, *В. Генінг*, *К. Бунятян*). Принагідно зробіть короткий огляд творчої спадщини цих учених. Цікавим явищем в академічному житті було створення 1978 р. Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР. На завершення розгляду питання поміркуйте, чому українська академічна історична наука 1960 – 1980-х рр. у порівнянні з російською стала уособленням консерватизму та провінційності?

Тема: Історична наука на теренах України епохи перебудови та доби незалежності

1991 рік виопуклив те, що й без того вже було очевидно ...: далі писати українську історію, як її писали досі, більше не можна.

Грицак Ярослав – український історик

1. Криза марксистської парадигми історії України (1985 – 1991).
2. «Український історичний ренесанс» 1991 – наш час.

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Концепт «Давньоруська народність»: від збереження до ревізії.
2. Н. Яковенко та утвердження історичної антропології в Україні.
3. Литуаністика в творчій спадщині В. Ульяновського.

Поняття: формаційний підхід, цивілізаційний підхід, історична антропологія, історіографія, методологія, джерелознавство, історія повсякденності, постмодерн, школа «Анналів».

Постаті: Л. Зашкільняк (р. н. 1949), Н. Яковенко (р. н. 1942), Ю. Мицик (р. н. 1949), В. Брехуненко (р. н. 1965), В. Ульяновський (р. н. 1958), В. Смолій (р. н. 1950), В. Степанков (р. н. 1947), С. Кульчицький (р. н. 1937), О. Реснт (р. н. 1949), М. Капраль (р. н. 1968), В. Потульницький (р. н. 1958), Г. Папакін (р. н. 1958).

Джерела та література

Словники, довідники, енциклопедії

1. Енциклопедія історії України: У 10 т / Редкол.: В. А. Смолій (голова) – К.: Наукова думка, 2009.
2. Исторические дисциплины. Краткий библиографический справочник-указатель / сост. М. Дмитриенко, И. Войцеховская. – Киев, 1990. – 158 с.
3. **Колесник І.** Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

Посібники

1. **Калакура Я.** Українська історіографія. Курс лекцій / Я. Калакура – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

Монографії

1. **Яремчук В.** Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / Віталій Яремчук. – Острог: Вид-во «Острозька академія», 2009. – 526 с.

Статті (вступні статті, статті в збірниках, журналах)

1. **Дашкевич Я.** Дорогами української Клію. Про становище історичної науки в Україні / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – К. – Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 54 – 63.
2. **Єфіменко Г.** Невмирущі міфологеми радянської історіографії (на прикладі відносин між УСРР та РСФРР в 1917–1923 рр.) / Геннадій Єфіменко // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В.А. Смолія. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — С. 31 – 42.
3. **Зашкільняк Л.** Радянські історичні міфи в сучасній українській історіографії: «старе вино в нових міхах» / Леонід Зашкільняк // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В.А. Смолія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – С. 17 – 30.
4. **Колесник І.** Методологія історії чи історія методології: метафори історичного дискурсу (рец. на прац. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. – Львів: ЛОНМІО, 1996. – 96 с.; Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів: Львівський державний університет ім. І. Франка, 1999. – 224 с.) // Український гуманітарний огляд. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 55 – 85.
5. **Потульницький В. А.** Українська та світова історична наука // Український історичний журнал. – 2000. – № 1 – 4.
6. **Ричка Володимир** За ким б'ють литаври (рец. на прац. Коцур В. П., Коцур А. П. Історіографія історії України: курс лекцій. – Чернівці: Золоті литаври, 1999 // Український гуманітарний огляд. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 138 – 142.

Методичні поради:

1. При розгляді цього питання студенти мають урахувати, що на середину 1980-х рр. історична наука в Україні опинилася в ситуації системної кризи, що проявлялася на всіх рівнях. По-перше, на теоретичному рівні історики «застрягли» в тенетах марксистсько-ленінської методології 1940 – 1960-х рр. й на їх праці не вплинули ні «антропологічний», ні «культурний», ні «лінгвістичний» повороти. По-друге, реанімації потребували спеціальні історичні дисципліни. Як приклад, після 1972 р. в сфері археографії де-факто зникає Археографічна комісія, а самі публікації охоплювали переважно документи ХІХ – ХХ ст. Не краща ситуація була в картографії, у якій через боротьбу з «націоналізмом» випадали цілі епохи та регіони. На філігранології загалом «було поставлено хрест». По-третє, тематика робіт була штучно зведена до обраних «сакральних» тем й відповідних канонізованих моделей їхнього висвітлення: робітниче, селянське питання, дружні відносини між слов'янськими народами тощо. Так, наприклад, при висвітленні епохи колгоспного будівництва кінця 1920 – 1930-х рр. заборонялося вживати терміни «голод» та публікувати відповідні документи. Заради справедливості необхідно відмітити, що українське наукове співтовариство змогло в умовах післящербичької «перебудови» (1989 – 1991) накреслити шляхи виходу з кризи.

Українські історики, які погано знали іноземні мови для подолання методологічного та світоглядного марксистсько-ленінського монізму, звернулися до творчої спадщини дореволюційних істориків-романтиків. Тому в цей період можна говорити не про подолання попередньої методологічної моделі, а про її доповнення етнічним компонентом. У зв'язку з цим студенти мають поміркувати над тим, чи повернення до історичних схем кінця ХІХ – поч. ХХ ст. – це продовження процесу провінціалізації української науки чи перша спроба боротьби з радянською методологічною спадщиною? Також 1987 р. було відновлено діяльність Археографічної комісії АН УРСР, яка реанімувала публікаторські проекти 1960-х рр.

2. Упродовж 1991 – 2017 рр. «обличчя» української історичної науки кардинально змінилося. При розгляді цієї якісної трансформації студенти мають звернути увагу на такі ключові аспекти.

По-перше, було подолано монополію архаїчних схем марксистсько-ленінської методології історії й утверджується плюралістичне бачення минулого. У зв'язку з цим відмічаємо співіснування кількох моделей історіописання, які з різною інтенсивністю віддзеркалюють впливи романтизму, позитивізму та постмодерну. Ліквідація методологічного монізму уможливила подолання тематичної, проблемної «сірості». Так, до новорозробленої проблематики можна віднести історію соціальних практик, середньовічної ментальності тощо. У свою чергу відновлення Інституту сходознавства створило передумови для відродження орієталістики.

По-друге, можна стверджувати про формування «нового» гранднарративу, який утверджує Україну та український народ як окремого «героя» в історії, який не залежить від «старшого брата». У той же час слід відзначити, що

вітчизняному метанаративу серйозну конкуренцію складають російські ЗМІ, які утверджують альтернативну точку зору на минуле.

По-третє, варто відмітити процес становлення української методології історії, відродження історіографії та археографії, оновлення джерелознавства. У цьому разі студенти мають розглянути напрацювання у сфері методології (І. Колісник, Н. Яковенко), історіографії (В. Коваленко, Ю. Пінчук), джерелознавства (В. Брехуненко, Ю. Мицик, М. Капраль, В. Підгаєцький).

По-четверте, необхідно відзначити «відкриття» наукових кордонів, що зумовило плідну співпрацю з істориками європейських країн (Я. Грицак) та США й Канади (С. Плохій, В. Коваленко, В. Наулко), а також продовження наукових контактів з істориками РФ (І. Колесник, О. Толочко, Ю. Павленко). «Свобода» не тільки посилила зовнішній діалог, але й відновила внутрішній. Друге дихання отримали несправедливо проскрибовані історики: Я. Дашкевич, Я. Дзира, О. Апанович, М. Брайчевський. Принагідно окресліть напрямки досліджень вище вказаних учених.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Тема: Теорія модернізації та її критика в європейській та американській філософії історії (соціальной філософії)

Тепер, коли ми навчилися літати у повітрі, як птахи, плавати під водою, як риби, нам не вистачає тільки одного: навчитися жити на землі, як люди

Шоу Д. Б. – британський драматург

1. Концепція «індустріального суспільства». Вплив технологічного впливу на людину (Жак Еллюль, Льюїс Мемфорд, Герберт Маркузе).
2. Концепція «постіндустріального», «інформаційного» суспільства:
 - 2.1. Прояви «постіндустріального суспільства» у соціально-економічній сфері (Даніель Белл, Олвін Тоффлер).
 - 2.2. Нове суспільство та генезис *homo intelliges* (Йонезі Масуда).

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Лівацький рух та його вплив на соціальну філософію (соціологію) США 1950 – 1970-х рр.
2. Альтернативні концепції теорії модернізації 1960 – 1980-х рр.

Поняття: теорія модернізації, традиційне суспільство, індустріальне суспільство, постіндустріальне/інформаційне (технотронне) суспільство, футурологія, *homo intelliges*, техніка, машина.

Постаті: Ж. Еллюль (1912 – 1994), Л. Мемфорд (1895 – 1990), Г. Маркузе (1898 – 1979), Д. Белл (1919 – 2011), О. Тоффлер (1928 – 2016), Й. Масуда (1905 – 1995).

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. **Жак Еллюль** Техніка, або виклик століття; **Льюїс Мемфорд** Міф про машину. Техніка і розвиток людини; **Герберт Маркузе** Одновимірний людина...; **Даніель Белл** Прихід постіндустріального суспільства; **Йонезі Масуда** Гіпотеза про генезис *homo intelliges*.; **Олвін Тоффлер** Третя хвиля // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. посібник / упор. Віталій Лях. – К.: Либідь, 1996. – 384 с.

Словники, довідники, енциклопедії

1. **Галушко К.** Індустріальне суспільство // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — К. : Наук. думка, 2005. — Т. 3 : Е — Й. — С. 475.
2. **Колесник І.** Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с

3. *Мартинів А.* Постіндустріальне суспільство // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2011. — Т. 8: Па — Прик — С. 439.

Посібники

1. Теория и методология истории: учебник для вузов / ред. В. В. Алексеев, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев, Л. Гринин. – Волгоград: Учитель, 2014. – 594 с.

Методичні поради:

1. При підготовці до питання доцільно враховувати, що в європейській марксистській та немарксистській гуманітаристиці 1950 – 1970-х рр. чільні позиції займала теорія модернізації. У її межах розглядалися такі проблеми: по-перше, фактори трансформації та базові соціально-економічні, культурні ознаки традиційного, індустріального та постіндустріального суспільства.; по-друге, моделі переходу традиційного суспільства країн Азії та Африки до капіталістичного чи комуністичного ладу.

Ураховуючи багатоплановість цієї проблеми зосередимо увагу студентів лише на вивченні впливу технологічного прогресу на людину та суспільство. Ця проблематика отримала системне висвітлення у творчій спадщині французького мислителя *Ж. Еллюля*. При осмисленні базових складових його концепції доцільно звернути увагу на такі її наріжні параметри.

По-перше, з'ясуйте авторське розуміння співвідношення між поняттям «техніка» та «машина» в XIX – XX ст.

По-друге, виокреміть та проаналізуйте три сектори функціонування техніки.

По-третє, розкрийте суть авторського твердження про «гуманізацію» техніки в другій половині XX ст. Наскільки Ви погоджуєтесь з цією думкою?

Альтернативну позицію щодо місця техніки в житті людства висловив *Л. Мемфорд*. Так, якщо для *Ж. Еллюля* техніка підпорядкувала всі сфери життєдіяльності людини, то *Л. Мемфорд* намагався обґрунтувати помилковість такого твердження. При вивченні цієї концепції доцільно звернути увагу на контрольні питання. По-перше, з'ясувати авторську позицію щодо факторів, які зумовили технологічні новації у Стародавньому світі. По-друге, варто проаналізувати співвідношення впливу на первісне суспільство таких чинників як техніка, ритуал, мова, соціальна організація.

З іншого боку критикує індустріальне суспільство засновник франкфуртської марксистської школи *Г. Маркузе*. Необхідно пам'ятати, що його філософська спадщина стала своєрідним ідейним підґрунтям молодіжного руху в Західній Європі 1960 – 1970-х рр. Для нього, як представника лівої ідеології, у будь-якому суспільстві наявна класова боротьба, що зумовлює його прогрес. У зв'язку з цим студенти мають прокоментувати авторську позицію, що одновимірне індустріальне суспільство приречене на стагнацію.

2. Якщо для європейських мислителів наріжною проблемою стали виклики для людини індустріального суспільства, то американські лівозорієнтовані мислителі *Д. Белл*, *О. Тоффлер*, аналізуючи соціокультурні та

економічні реалії США, розробили концепцію постіндустріального, інформаційного суспільства.

При осмисленні творчої спадщини *Д. Белла* необхідно акцентувати увагу на тому, що дослідник спеціалізувався на економічних проблемах США середини ХХ ст. У зв'язку з цим студенти мають з'ясувати, як його спеціалізація вплинула на розробку критеріїв, що характеризують постіндустріальне суспільство. Принагідно схарактеризуйте їх. Наприкінці варто проаналізувати соціально-економічне та суспільно-політичне середовище США 2000-х рр. та з'ясувати, наскільки реалії підтверджують чи спростовують концепцію цього ученого.

Дещо інший підхід при аналізі очікувань від приходу суспільства Третьої хвилі висловив *О. Тоффлер*. При осмисленні його творчої спадщини зверніть увагу на такі її складові.

По-перше, варто розкрити авторське бачення соціокультурної, світоглядної кризи суспільства Другої хвилі (індустріальне суспільство).

По-друге, необхідно окреслити ціннісне підґрунття суспільства Третьої хвилі. У цьому разі, чи погоджуєтесь Ви з думкою *О. Тоффлера*, що майбутня постіндустріальна економіка буде мати риси феодальної доби.

Осібне місце займає наукова спадщина японського мислителя *Й. Масуди*, який розробив гіпотезу формування «нової людини» – *homo intelliges*. Аналізуючи його теорію, варто звернути увагу на такі ключові аспекти. По-перше, охарактеризуйте місце *homo intelliges* в межах координат Суспільство-Держава-Збройні сили; Суспільство-Природа; Людина-Робота. По-друге, проаналізуйте вплив технологічної революції на формування нової людини.

Тема: Фактори історичного розвитку

Ми всі несемося вдалину на одній і тій же планеті – ми екіпаж одного корабля
Антуан де Сент-Екзюпері - французький письменник

1. Природний фактор
2. Демографічний фактор
3. Роль особистості в історії

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Природний фактор у сучасному світі: виклики та можливі вирішення.
2. Місце людини в християнській історії.

Поняття: природно-географічний фактор, демографічні цикли, демографічний вибух, демографічно-структурна теорія Дж. Голдстоуна, культ героя, структуралізм, романтизм, позитивізм, марксизм, синергетика.

Постаті: Ж. Боден (1530 – 1596), Ш. Монтестьє (1689 – 1750), Дж. Голдстоун (р. н. 1953), Ч. Дарвін (1808 – 1882), І. Мечніков (1845 – 1916), Г. Бокль (1821 – 1862), П. Сорокін (1889 – 1968), Л. Гумільов (1912 – 1992), Т. Мальтус (1766 – 1834), Д. Рікардо (1772 – 1823), Е. Кульпін (1939 – 2015), Ф. Ратцель (1844 – 1904), Е. Лябрус (1895 – 1988), Ф. Бродель (1902 – 1985), Е. Ле Руа Ладюрі (р. н. 1929).

Джерела та література

Історіографічні джерела (практикуми, хрестоматії, антології; окремі видання)

1. **Даймонд Д.** Ружья, микробы и сталь: История человеческих сообществ./ Д. Даймонд. – М., 2009.
2. **Кульпин Э.** Человек и природа в Китае / Э. Кульпин. – М.: Наука. – 247 с.
3. **Мак-Нил У.** В погоне за мощью. Технология, вооруженная сила и общество в XI–XX вв. / У. Мак-Нил. – М., 2008.

Словники, довідники, енциклопедії

1. **Беленький И.** Роль географического фактор в отечественном историческом процессах: аналитический обзор / В. М. Шевырин (ов. ред.). – М., 2000. – 112 с.
2. Гумилев Лев Николаевич. Библиографический указатель / Предисловие, составление, редакция А. Г. Каримуллина. [Электронный ресурс]. – URL : <http://gumilevica.kulichki.net/matter/Article15.htm> (дата звернення: 20. 03. 2017).
3. **Колесник І.** Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

Посібники

1. Теория и методология истории: учебник для вузов / ред. В. В. Алексеев, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев, Л. Гринин. – Волгоград: Учитель, 2014. – 594 с.

Монографії

1. **Коротаев А. В.** Законы истории. Математическое моделирование исторических макропроцессов. Демография, экономика, войны./ А. В. Коротаев, А. С. Малков, Д. А. Халтурина – М.: КомКнига, 2005.

Методичні поради:

1. Людина не може існувати за межами природної стихії. В окремих випадках географічний (природний) фактор визначав долю країни. Так, примхи природи – божественний вітер «Камікадзе» – уможливив збереження незалежності Японії наприкінці XIII ст. від зазіхань юанського Китаю.

При підготовці питання варто враховувати, що уявлення про вплив природного середовища на звичаї, традиції, характер людини, народу сформувалися ще в добу античності. Так, *Полібій*, описуючи перехід Ганнібала через Альпи, сам пройшов шляхом великого полководця, щоб відчути виклик природної стихії. У добу Середньовіччя географічний фактор усвідомлювався, як прояв Божественної волі й утратив свою роль. Виняток – лише Близький Схід із сильними елліністичними традиціями (творчість *Ібн-Халдуна*).

У ранньомодерну добу можна стверджувати про відродження традиції вивчення природного фактору в середовищі французьких юристів (*Ж. Боден*,

Ш. Монтеस्कьє). Недоліком їхніх праць було дещо схематичне розуміння впливу природи на політико-правову сферу. У той же час оригінальною була думка *Ш. Монтеस्कьє* про взаємозв'язок форми правління з розмірами держави. Проаналізуйте її.

У XIX ст. відбуваються якісні зміни у зв'язку із професіоналізацією та інституціоналізацією історії та географії. Так, якісно розширюється тематика досліджень від вивчення проблем екологічної антропології (*Г. Бокль, К. Риттер*), впливу річкових систем на процеси політогенезу (*Л. Мечников, В. Ключевський*). Також відчувається спроба використати теоретичну базу біології при поясненні соціологічно-історичних процесів (*Г. Спенсер*), політичних реалій (соціал-дарвінізм).

У XX ст. уперше на професійному рівні проблема природного фактору системно вивчалася у межах кількох наук: історії (*Ф. Бродель, Л. Гумільов*), географії (*Е. Ле Руа Ладюрі*), етнології (*Ю. Бромлей, Л. Гумільов*), фізики (*А. Чижевський, З. Філер*). Одночасно була продовжена традиція вивчення «старих тем» екологічної історії/антропології: епідемії, адаптація населення до кліматичних умов (*У. Мак-Ніл, А. Тойнбі, Е. Кульпін*); політичної історії: вплив іригаційних систем на річкові цивілізації (*К. Вітфогель*). Також прослідковується спроба запозичення з хімії при поясненні суспільних явищ доби Революції (*І. Пригожин, Ю. Пахомов, Ю. Павленко*).

Одночасно простежується вихід на нові горизонти дослідження. Від якісного розширення географічного фактору до меж космосу (*А. Чижевський, В. Вернадський, Л. Гумільов*) й до актуалізації проблеми виживання людини в умовах можливої екологічної катастрофи (Римський клуб; *П. Куусі, С. Кримський*).

2. При розгляді питання варто ураховувати, що Великобританія останньої третини XVIII – першої половини XIX ст. – не тільки майстерня Європи, але й генератор нової науки – економіки. У межах координат цієї дисципліни було сформовано концепцію циклічних демографічних коливань, що залежать від рівня заробітної плати, розміру ренти та цін на зернові (*Т. Мальтус, Д. Рікардо*).

На початку XX ст. ця концепція виходить за межі економіки й інтенсивно використовується як власне економістами (*Дж. Кейнс*), так й соціологами (*П. Сорокін*) для пояснення розгортання Першої світової війни. Слід враховувати, що серйозне вивчення демографічного фактору було б неможливе без формування на середину XX ст. традиції, з одного боку, системного вивчення істориками-економістами рівня цін та заробітної плати, а, з іншого, розквіту історичної демографії доби Середньовіччя. Саме в результаті такої кооперації європейських учених удалося змоделювати хронометраж демографічних циклів для Англії XII – XVII ст. та Франції XV – XVIII ст. Принагідно зробіть аналіз цих циклів.

Наявна серйозна історіографічна традиція зумовила появу перших праць із проблеми порівняльного аналізу демографічних циклів у провідних країнах Європи та Азії. Варто відмітити, що цей якісний прорив був зумовлений розробкою нових методик реконструкції демографічної ситуації на основі вивчення даних статистики (*М. Постан, К. Кіполло*) та із використанням ЕОМ.

У свою чергу теорія Т. Мальтуса та Д. Рікардо на початок ХХІ ст. залишається зразком вдалої концепції, яка отримала підтвердження результатами багатьох конкретно-історичних досліджень. Щоправда, вона була доопрацьована американським ученим *Дж. Голдстоуном*, який сформував демографічно-структурну теорію. Розкрийте її зміст.

3. Проблема ролі особистості в історії отримувала різне висвітлення відповідно до світоглядних моделей певної епохи. При осмисленні античного бачення місця особистості в історії студенти мають враховувати такі аспекти. Так, у греків та римлян людина не мала свободи вибору, оскільки її діяльність, з однієї сторони, обмежувалась сліпою Долею, а з іншого – особистість починає розглядатися, як актор (автомат), сформований суспільством за допомогою освіти. У той же час відмічаємо перше розуміння важливості особистості в житті окремого соціуму, що проявилось у формуванні біографічного жанру (*Ксенофонт, Плутарх*).

У добу Середньовіччя уявлення про роль особистості в історії доповнюється такими компонентами. Формується концепція про те, що людина є творцем своєї долі, може здійснювати вибір між добром і злом. У кінцевому результаті це проявилось в уявленні про синергію, тобто поєднання людської та Божої енергії при реалізації задумів. Саме тому в цю епоху великою популярністю користувалися житія святих. Окрім того, інтенсивна варваризація Європи після 476 р. зумовила поширення примітивних уявлень про владу, яка уособлювалася в постатях окремих вождів. Саме тому середньовічні хроніки – це насамперед історія відомих світських та духовних діячів.

Принагідно відзначаємо, що у ХVІІІ – ХІХ ст. в історичній та політичній літературі герой-правитель уперше зустрічає опозицію у вигляді просвітницького «народного суверенітету», «загальної народної волі» (*Ж. - Ж. Руссо*), романтичного «народного духу» (*Й. Гердер*). У другій половині ХІХ – ХХ ст. доміантними були позиції французьких соціологів (*школа Е. Дюркгейма*), структуралістів (*К. Леві-Строс, Ф. Бродель, Е. Ле Руа Ладюрі*), марксистів та лівих істориків (*К. Маркс, В. Ленін, Е. Лябрус*), які вважали, що переважними є культурні, економічні структури, які формують людину як суспільного актора (автомата). Лише в останній третині ХХ ст. відбувається поступова реанімація місця людини в історії, намагання «примирити» людину та суспільство, класи (*Е. Еріксон*).

Тема: Методи історичного дослідження. Кліометрика. Математичне моделювання

Наука – це кладовище гіпотез
Пуанкаре Анрі – французький учений

1. Спеціально-історичні методи дослідження.
2. Кліометрика. Математичне моделювання історичних процесів. Кліодинаміка.

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Кліометрична школа І. Д. Ковальченка в СРСР.
2. Кліометричні розвідки в Україні 1990 – 2010-х рр. (В. Підгаєцький та його послідовники).

Поняття: спеціально-історичні методи, кліометрія, кліодинаміка, математичне моделювання, контрафактна модель, евристичні правила моделювання.

Постаті: К. Поппер (1902 – 1994), Р. Фогель (1926 – 2013), Б. Міронов (р. н. 1942), Ф. Бродель (1902 – 1985), Дж. Мердок (1897 – 1985), Д. Норт (1920 – 2015), С. Кузнець (1901 – 1985), О. Гершенкрон (1904 – 1978), І. Ковальченко (1923 – 1995), В. Підгаєцький (1951 – 2004).

Джерела та література

Словники, довідники, енциклопедії

1. Енциклопедія історії України / гол. ред. В. А. Смолій, чл. ред.: В. О. Горбик, В. М. Даниленко, М. Ф. Дмитрієнко та ін.. – К.: Вид-во «Наукова думка». – Т.4.: Ка-Ком. – 2007. – 528 с.
2. **Колесник І.** Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

Посібники

1. **Бочаров А. В.** Основные методы исторического исследования. Учебное пособие. / А. В. Бочаров – Томск: Томский государственный университет, 2006. – 190 с.
2. **Ковальченко И. Д.** Методы исторического исследования. – М.: Наука, 1987. – 440 с.
3. Теория и методология истории: учебник для вузов / ред. В. В. Алексеев, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев, Л. Гринин. – Волгоград: Учитель, 2014. – 594 с.

Монографії

1. **История и математика:** Макроисторическая динамика общества и государства / Отв. ред. С. Ю. Малков, Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев. — М.: КомКнига, 2007. — 184 с.
2. Количественные методы в советской и американской историографии. Материалы советско-американских симпозиумов в г. Балтимор, 1979 и г. Таллин, 1981 / отв. ред. И. Д. Ковальченко, В. А. Ташков. – М.: Наука, 1983. – 427 с.
3. Проблемы математической истории. Математическое моделирование исторических процессов / Отв. ред. Г. Г. Малинецкий, А. В. Коротаев. М., 2008. – 208 с.

Статті (вступні статті, статті в збірниках, журналах)

1. **Латов Ю.** Ретропрогнозирование: фантастика или наука? [Электронный ресурс]. – URL: <http://institutional.narod.ru/history/latov.htm> (дата звернення: 20. 03. 2017).
2. **Латов Ю.** Теории экономической истории – новые, новейшие и рождающиеся [Электронный ресурс]. – URL: <http://historyjournal.isea.ru/archive/2004/1-2/01.doc> (дата звернення: 20. 03. 2017).
3. **Латов Ю.** Американское рабство как неотрадиционная экономическая система [Электронный ресурс]. – URL: <http://historyjournal.isea.ru/archive/2004/1-2/05.doc> (дата звернення: 20. 03. 2017).

Методичні поради:

1. Наукова революція XVI – XVII ст. примітна появою перших праць (*Р. Декарт*), які присвячувалися проблемам методу дослідження. Щоправда, це питання розв'язувалось у межах фізики й математики. Власне історики почали системно розробляти питання методів з останньої третини XIX ст. На початок XXI ст. серед науковців прийнято поділяти методи на загальнонаукові та спеціально-історичні. В останню групу входять такі базові методи: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, структурний та ін.

Породженням власне історії як науки є тільки історико-генетичний метод, відповідно до якого явища розглядаються в динаміці від зародження, становлення до занепаду. Проявом використання цього методу є поява перших періодизацій в історії. Можна з упевненістю говорити, що окремі елементи історико-генетичного методу використовувалися вже в добу патристики. Так, св. Август, усвідомлюючи час як лінію – «есхатон», намагався прослідкувати розкриття Божого замислу та утвердження Граду Божого.

Слід враховувати, що для християнських мислителів динаміка охоплювала лише сферу ідей, а матеріальний світ залишався статичним. Відомий англосакський мислитель *Беда Привелебний* у праці «Церковна історія англів» застосував уперше періодизацію: «до народження Ісуса Христа» та «після народження Ісуса Христа».

Фактично історико-генетичний метод (метод історизму) до середини XIX ст. використовувався як засіб виявлення розкриття Божого замислу в житті людства (*Г. Гегель*). У середині XIX ст. відбувається друга наукова революція, у результаті якої провідною стає ідея, що матеріальний світ також змінюється. Тому в другій половині XIX – XX ст. з'являється величезна кількість праць, присвячених трансформації в культурній (*Ж. Ле Гофф*, *Ф. Арьес*), політичній (*М. Блок*, *Ю. Павленко*), економічній (*К. Маркс*, *П. Мантру*) сферах. Проаналізуйте роботи, в яких найбільш вдало застосовується цей метод.

Серйозні історичні дослідження неможливі без використання іншого базового методу – порівняльного (історико-порівняльного). При розкритті питання варто мати на увазі, що при його застосуванні необхідно дотримуватися низки правил. Укажіть їх. У цьому разі варто також проаналізувати типологію порівнянь, яку розробив *Ч. Тіллі*.

Яскравим прикладом використання порівняльного методу в добу Античності є праця *Плутарха* «Порівняльні життєписи». У добу Середньовіччя та Ранньомодерної доби ця традиція була втрачена. Це пояснюється впливом християнської системи цінностей, відповідно до якої історик мав не порівнювати, а вірити.

У XIX ст. в європейській історичній науці утверджується два підходи до порівняльного методу. Так, історики-позитивісти, марксистичні вважали, що порівняльний метод – ефективний засіб пізнання однотипних явищ політичного, економічного характеру. У свою чергу історики-ідеалісти (неокантіанство, філософія життя, неогегельянство) були переконані, що історичні явища унікальні, й для того, щоб їх дослідити, треба не порівнювати між собою, а зрозуміти систему цінностей, в межах яких вони сформувалися.

Загалом порівняльний метод активно задіювався європейськими істориками (*М. Блок*), етнологами (*Е. Фрезер*). У зв'язку з цим доцільно проаналізувати роботи цих авторів.

Близьким до порівняльного є типологічний метод. Але в першому випадку аналізуються конкретно-історичні явища, а при використанні типологічного методу – «ідеальні типи». Типологічні класифікації зазвичай трапляються зрідка, і то переважно в працях узагальнюючого, теоретичного характеру. У добу Античності типологічний метод використовував *Арістотель* при аналізі політичної культури греків. У добу Середньовіччя та Ранньомодерну добу ці напрацювання були втрачені. Нововідкривачем типологічного методу вважається знаний німецький соціолог *М. Вебер*. У радянській історіографії прикладом такого дослідження є роботи *О. Люблінської*, *А. Гуревича* з проблем генезису та типології феодалізму. У добу незалежної України прикладом активного застосування типологічного методу є дослідження з проблем соціальної філософії *Ю Павленка*.

2. У другій половині ХХ ст. відбувається становлення «нової економічної історії» – кліометрики. Новітній напрям якісно оновив традицію вивчення економічних проблем минулого. Так, дослідники вперше почали системно використовувати кількісні методи та розробляти математичні моделі. У цьому разі змінюється й сам дослідник, який фактично попадав у тінь математичних формул та машинних технологій електрообчислювальних машин. Канадський історик *А. Дюбюк* навіть висловив побоювання, що у зв'язку з цим необхідність в професійних істориках може зникнути.

Новий напрям викликав критику в багатьох науковців. Так, відомий мислитель *К. Поппер* висловив думку, що історичні теорії більше залежать від настроїв, ідеології епохи, ніж наукового рівня її дослідника. Беззаперечною перевагою нового напрямку була можливість створення кількох типів моделей: 1) відображально-вимірювальна фактична модель історичних явищ; 2) альтернативна модель розвитку регіонів (контрафактна модель), що дозволяла історика краще зрозуміти епоху; 3) імітаційна модель перебігу суспільних процесів та явищ.

При розгляді регіональних особливостей становлення нового напрямку студентам доцільно звернути увагу на кліометричні школи в США, СРСР та на пострадянському просторі. Слід урахувати, що між радянськими та американськими вченими була налагоджена плідна співпраця. Так, 1979 р. та 1981 р. відбувалися радянсько-американські симпозиуми з проблем використання кількісних методів у Балтиморі (США) та Таллінні (тоді – СРСР).

Беззаперечно, піонером у цій області були економісти США: *Р. Фогель* та *Д. Норт*, які вивчали проблеми ефективності рабської праці та побудови залізниць у ХІХ ст. Проаналізуйте: у чому результати їхніх досліджень носили інноваційний характер; наскільки Ви погоджуєтесь з їх опонентами.

У СРСР склалося кілька потужних центрів кліометричних досліджень – Москва, Таллінн, Новосибірськ. Радянські кліометристи сконцентрували свою увагу на вивченні проблем економічної та соціальної історії Російської імперії ХІХ ст. – поч. ХХ ст. (*Ю. Кахк*, *Х. Лігі*, *І. Ковальченко* та ін.); Атики доби

Пелопоннеської війни (431 – 404 р. до н. е.) (А. Гусейнова, В. Кузишкін) й візантійського села XIV – XV ст. (К. Хвостова). Проаналізуйте ці роботи.

Можна стверджувати, що в Радянській Україні археологи М. Брайчевський та В. Генінг, історик науки та техніки Г. Добров перші спробували використати можливості ЕОМ для формування баз даних. На початку 1990-х рр. одним із центрів української кліометрії стає Дніпропетровськ(нині – Дніпро). У зв'язку з цим проаналізуйте вклад школи В. Підгаєцького в розробку проблем економічної історії України.

Тема: Історична пам'ять: проблема конструювання та зміни

Історична пам'ять – це найотрутіший продукт, що породжує розум. Перед нами стоїть питання – як перетворити цю отруту на ліки ...

Грицак Ярослав – український історик

1. Історична пам'ять і спроба її зміни в Західній Європі та на пострадянському просторі:
 - 1.1. Європейська традиція формування історичної пам'яті (британська, німецька та іспанська моделі).
 - 1.2. Українська радянська модель історичної пам'яті та її трансформація в добу Незалежності.
2. Розробка нових історіографічних схем та спроба їх запровадження при вивченні історії в школах України:
 - 2.1. Народницько-романтичний та радянський підхід до конструювання історичних схем.
 - 2.2. Нові підходи до написання підручників з історії України (актуальні питання термінології, історичних схем та моделей тощо).

Індивідуальні завдання (Реферати):

1. Дискусія в середовищі українських істориків 2000-х рр. щодо концепції написання шкільних підручників.
2. Висвітлення історії Київської Русі в підручниках для середньої школи в РФ.

Поняття: колективна ідентичність, історична пам'ять, соціальне замовлення, історичні схеми, підручник, посібник, «образ себе», «образ іншого», «колоніальний статус».

Постаті: Я. Грицак (р. н. 1960), Ю. Мицик (р. н. 1949), Н. Яковенко (р. н. 1942), Л. Зашкільняк (р. н. 1949), К. Баханов (р. н. 1960), П. Нору (р. н. 1931).

Джерела та література

Підручники

1. **Власов В. С.** Історія України. Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2016. – 256 с.
2. **Турченко Ф. Г.** Історія України 10 клас. Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2010.
3. **Турченко Ф. Г.** Історія України 11 клас. Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2011. – 400 с.
4. **Турченко Ф. Г., Мороко В. М.** Історія України 9 клас. Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2009. – 352 с.
5. **Швидько Г. К., Чорнобай П. О.** Історія України. Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2016. – 352 с.

Словники, довідники, енциклопедії

1. **Колесник І.** Українська історіографія: концептуальна історія / Ірина Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

Монографії (колективні, індивідуальні)

1. **Грицак Я.** Життя, смерть та інші неприємності / Ярослав Грицак. – К.: Грані, 2010. – С. 74 – 89.
2. **Грицак Я.** Страсті за націоналізмом / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2011. – С. 261 – 278.
3. **Грицак Я.** 26-й процент, або як подолати історію / Ярослав Грицак. – К.: Фонд Порошенка, 2014. – С. 102 – 116.

Статті (вступні статті, статті в збірниках, журналах)

1. **Брехуненко В.** Дьявол, как всегда, кроется в деталях. Нужна ли нам такая «положительно насыщенная» история? // ZN,UA (газета) – 29 апреля 2010 [Электронный ресурс]. – URL: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/dyavol_kak_vsegda_kroetsya_v_detalyah (дата звернення: 20. 03. 2017)
2. **Джадт Т.** Прошлое — другая страна: миф и память в послевоенной Европе. // Гефтер. — 03.06.2013. [Электронный ресурс]. – URL: <http://gefter.ru/archive/8882> (дата звернення: 20. 03. 2017).
3. Зміст дискусії Робочої наради з моніторингу підручників історії України для середніх шкіл, С. 9 – 17, С. 24, С. 32 – 34, 36 – 38, Леонід Зашкільняк історія і соціальне замовлення (на прикладі шкільних підручників з історії, С. 66 – 83; Мар'ян Мудрий Тема «колоніального статусу» у підручниках з історії, С. 90 – 106, Наталя Яковенко «Образ себе» - «образ іншого» у шкільних підручниках з історії, С. 119 – 127 // Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / упорядкування та рецензія Наталі Яковенко. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008.
4. **Степанков В.** Кастрація національної історичної пам'яті, або Що передбачає проект нової концепції викладання історії України в школі [Электронный ресурс]. – URL: http://journal.mandrivets.com/images/file/Stepankov_2011_3.pdf (дата звернення: 20. 03. 2017).
5. **Яковенко Н.** Підручник української історії залишається бастионом урапатріотизму // День , 25 листопада [Электронный ресурс]. – URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/natalya-yakovenko-pidruchnik-ukrayinskoji-istoriyi-zalishaietsya-bastionom-ura> (дата звернення: 20. 03. 2017).

Методичні поради:

1. У другій половині XIX ст. у країнах Європи почали усвідомлювати, що історична пам'ять – важлива складова колективної ідентичності

новонароджених націй. У зв'язку з цим починається масовий процес написання синтетичних національних історій. У другій половині ХХ ст. перед європейською науковою спільнотою виникла потреба у формуванні національної історичної пам'яті, яка б могла влаштувати позиції свого внутрішнього «іншого». Так, у Німеччині постала необхідність збалансованого осмислення епохи III Райху та Голокосту; визначення шляхів реабілітації перед скривдженими народами (євреї, поляки, українці); в Іспанії – знайти точки дотику між республіканцями та франкістами; у Франції – збалансувати точку зору щодо уряду Віші та його очільника маршала Петена. Як на вашу думку: чи можна знайти вдалий шлях до «примирення» в підручниках з історії? Проаналізуйте європейський досвід примирення «минулого» й «сьогодення».

У Радянській Україні також було сформовано нову колективну ідентичність, яка ґрунтувалася на таких ключових компонентах. У сфері етногенезу проголошувалося, що серцевину радянського народу складають українці, білоруси та росіяни. У свою чергу, російський етнос, «як старший брат», сформувався раніше за інших. У сфері політогенезу: політичний та духовний центр східнослов'янських народів перемістився з полянського Києва до Москви. Визначною подією в історії українського народу проголошувалося «возз'єднання» з «братнім, старшим» російським народом. Ідентичність населення формується на класовій основі та формаційному поступу спільнот. Культурна сфера розглядалася під кутом наслідування досягнення російської культури, яка виступала генератором змін.

У добу незалежності відбуваються якісні зрушення. По-перше, відбувається «реабілітація» політиків-«мазепинців» та «бендерівців» з одночасним переглядом ставлення до «старих» політиків-канонів (Й. Сталін, В. Ленін). По-друге, в колективну пам'ять проникають раніше табуйовані теми (Голодомор, Голокост). По-третє, виникає елемент співіснування двох і навіть трьох регіональних суспільних ідентичностей, які використовують відповідний термінологічний апарат (наприклад: Голод 1932 – 1933 р. і Голодомор 1932 – 1933 р.) та відповідний погляд до історичних подій та процесів (Переяславської ради, Великої Вітчизняної війни) тощо.

2. У Радянській Україні було розроблено схему історії народу України від доби палеоліту до сьогодення. В її основі лежали такі компоненти. По-перше, відчуття суспільної солідарності на класовій основі. Причому «позитивне» ставлення закладалося тільки до «експлуатованих» класів – селян та робітників. По-друге, образ історії України як обложеної фортеці трьох братніх народів (росіян, українців та білорусів), які протистоять зовнішньому тиску степовиків та західників-католиків. У цьому разі «образ іншого» представлений тільки у формі «ворога», а можливі аспекти «діалогу» та «співпраці» усунені. По-третє, розкриття культури народу не як системи світоглядних координат, а як зібрання творів мистецтва певної епохи.

Зі здобуттям Україною незалежності в науково-педагогічному середовищі виникла дискусія щодо необхідності покращення «старої» моделі або розробки нової. Фактично в добу Незалежності в шкільних підручниках утвердилася модель історії України, яка ґрунтується на науковій спадщині школи

В. Антоновича та М. Грушевського. При аналізі її складових зверніть увагу на такі аспекти.

По-перше, проблема козакофільства та Запорізької Січі.

По-друге проблема історії України як період колоніальної або напівколоніальної залежності від сусідів.

По-третє, проаналізуйте проблему термінології, яка використовується в підручниках.

Разом з тим, відома українська дослідниця Н. Яковенко ініціювала розробку нових підходів до написання підручника з історії України. Як Ви ставитеся до ідеї заміни «нації з крові» на «націю з вибору»; перегляду «образу» іншого на нейтральний або позитивний (посилити відкритість до «Іншого»). Наскільки це відповідає світоглядним запитам української молоді?

ІСПИТ З КУРСУ «МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ»

Мета проведення іспиту

Іспит є продовженням навчально-виховного процесу, складовою частиною підготовки магістрів Глухівського національного університету ім. О. Довженка, що навчаються за спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія).

Організація іспиту має на меті визначити якість засвоєння студентом онтологічних та гносеологічних проблеми вітчизняного та зарубіжного історіописання від доби античності до сьогодення; рівень здатності студентів до теоретико-методологічної рефлексії над історіографічними матеріалами. Також іспит має відобразити рівень сформованості в магістрантів:

загальнокультурних компетентностей (володіння культурою мислення; здатність до сприйняття, узагальнення інформації),

історико-предметних компетентностей (уміння розглядати історико-філософські концепції в динаміці та в конкретно-історичних умовах певної епохи; співвідносити розвиток історичних концепцій з географічним положенням інтелектуальних центрів європейських країн від доби античності до сьогодення; уміння критично аналізувати, порівнювати та оцінювати історіографічні джерела, виявляти відмінності в позиціях мислителів різних епох).

Загальні вимоги до організації іспиту

Організаційна підготовка до екзамену проводиться згідно з розпорядженням керівництва факультету філології та історії. Кафедра історії, правознавства та методики навчання організовує підготовку до екзамену за заздалегідь розробленим планом. Для підготовки і складання іспиту організовується консультація, на якій лектор розповідає студентам:

- ❖ про принципи групування питань в екзаменаційних білетах;
- ❖ про місце (аудиторії), час та порядок проведення іспиту;
- ❖ про найбільш складні питання фахової дисципліни.

❖ Викладач рекомендує студентам заздалегідь сформулювати питання, на які вони бажають отримати додаткові пояснення.

На консультації кожний студент має право ставити свої питання. Доцільно також на консультації проаналізувати найбільш поширені помилки, які допускали студенти попереднього року навчання.

Іспит проводиться в усній формі. В аудиторії залишається 5 – 6 студентів, які самостійно вибирають один із запропонованих білетів. Упродовж 30 хвилин вони здійснюють підготовку до усної відповіді. Для цього можуть використовувати кулькову ручку та папір різного формату. У залежності від рівня розкриття трьох екзаменаційних питань студент відповідає упродовж 10-15 хв. За необхідності лектор курсу може запропонувати на розгляд студенту додаткові питання. Якщо студент отримав оцінку – «незадовільно» (з можливістю повторного складання), то має право з'явитися на перескладання,

відповідно до графіку, запропонованого керівництвом факультету філології та історії.

Підготовка до іспиту доцільно здійснювати за таким алгоритмом:

- ❖ Варто використовувати матеріали лекційних та семінарських занять, які найбільш повно відображають моделі відповіді з базових проблем курсу.
- ❖ В окремих випадках доцільно звернутися до історіографічних джерел, що має супроводжуватися складанням коротких тез та витягів.
- ❖ При репрезентації світоглядних моделей знаних істориків доцільно дотримуватися такої послідовності викладу матеріалу: розкрити життєвий шлях мислителя; проаналізувати його теоретико-методологічну спадщину за параметрами: утвердження-еволюція/уточнення/криза або трансформація.
- ❖ Розкриття кожного питання має супроводжуватися висновком, у якому має бути окреслено базові положення історіографічної проблеми.

Критерії оцінювання знань, умінь та навичок студентів з курсу «Методологія історичної науки» на іспиті

5 (A) відмінно	<p>Магістрант, використовуючи відповідний фаховий понятійний апарат, успішно розкриває зміст теоретико-методологічних проблем європейського історіописання від доби античності до сьогодення.</p> <p>Відповідь на питання супроводжується відповідним зверненням до історіографічних першоджерел та вдалою реконструкцією історіографічних моделей. Зрозуміло, що розкриття питань має віддзеркалювати високий рівень знань норм сучасної української літературної мови.</p>
4,5 (B) добре	<p>Магістрант виявляє системні знання із запропонованих питань та вміло використовує базовий понятійний апарат. Студент якісно розкриває базові положення представників історичних шкіл та напрямків від доби античності до сьогодення. Зрозуміло, що доповідач має дотримуватися норм сучасної української літературної мови.</p> <p>Допускається 1-3 фактологічні неточності, які не впливають на правильність розкриття базових сегментів проблеми.</p>
4 (C) добре	<p>Студент успішно окреслює основні історіографічні проблеми із заданої тематики та доволі успішно користується термінологією. У той же час у відповіді відсутній компаративістський аналіз.</p> <p>Магістрант вільно володіє нормами сучасної української літературної мови. Допускається неточності в понятійному апараті, незначні погрішності в узагальненнях, які не впливають на загальний добрий рівень розкриття питання.</p>
3,5 (D) задовільно	<p>Студент показує поверхове знання програмного матеріалу та може припуститися неточностей, помилок при наведенні прикладів. При розкритті базових тем не спроможний вийти на рівень порівнянь та узагальнень. Питання розкривається без необхідної послідовності</p>

	та логічності. Допускаються фактологічні неточності у викладі матеріалу, які не впливають на загальну правильність розкриття питання.
3 (Е) задовільно	Студент поверхово орієнтується в основних темах курсу. Знання носять фрагментарний характер, пояснення матеріалу на конкретно-фактологічному рівні. Допускаються серйозні фактологічні помилки, які істотно впливають на розкриття екзаменаційних питань.

Питання до екзамену

1. Формування наукового світогляду в античній Греції та елліністичному світі (математика, фізика, логіка, право, історія).
2. Уявлення про історичні події в архаїчній Греції. Гомер «Іліада» та «Одіссея». Гесіод «Теогонія».
3. Оформлення епічної історії в античній Греції. Геродот «Історія».
4. Формування «прагматичної історії» в античній Греції та в добу еллінізму. Фулідід «Історія», Полібій «Загальна історія».
5. Антична історична спадщина епохи римського домінування в Середземномор'ї. Т. Лівій, Г. Транквілл, Плутарх.
6. Парадигма християнського історіописання від епохи патристики до сьогодення. Аврелій Августин, Іоакім де Флоре, К. Левіт, К. Доусон.
7. Історична думка в Візантії (V – XIII ст.): Прокопій Кесарійський, Михаїл Пселл, Нікіта Хоніат.
8. Становлення християнського літописання у Західній Європі. Григорій Турський, Ісидор Севільський, Беда Привелебний.
9. Міфологічно-епічний світогляд східних слов'ян. В. Проп; М. Попович.
10. Поширення візантійської та болгарської історіографічної традиції у Київській Русі. «Повість временних літ».
11. Історико-політична думка доби Відродження. Л. Валла, Н. Маккіавелі, Т. Мор.
12. Історична думка доби Реформації та Контрреформації (XVI – XVII ст.).
13. Онтологічні та гносеологічні проблеми європейської науки. Соціальна фізика (Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс).
14. Барокові ерудити та формування основ спеціальних історичних наук (Ж. Мабійон, Б. Монфокон, С. Морфеї).
15. Історико-соціологічна думка Англії революційної та постреволюційної доби (Т. Гоббс, Д. Локк).
16. Гносеологічні та онтологічні проблеми історичної науки епохи Просвітництва.
17. Предмет та головні методологічні принципи романтичної історіографії. Відкриття народу.
18. Історія у творчій спадщині представників німецької класичної філософії (І. Кант, Г. Гегель).
19. Історико-юридичні дослідження в Пруссії першої половини XIX ст. (Л. фон Ранке, К. Савіньї).
20. Критична школа в німецькому джерелознавстві. Б. Нібур та Ф. Вольф.
21. Французький романтизм (Ж. Мішле, Ф. Гізо, О. Тьєрі).
22. Британський романтизм (Т. Карлейль, Т. Маколей). Історична белетристика (В. Скотт)
23. Романтизм та історична наука у слов'ян («будителі», слов'янофіли, народники).
24. Теоретико-методологічні засади позитивізму XIX ст. (О. Конт, Г. Спенсер).
25. Позитивістська модель історії в німецькомовному науковому світі (мало- та великогерманська історичні школи)

26. Позитивістська модель історії в республіканській Франції. Методична школа.
27. Позитивістська модель історії в Російській імперії (російський, польський та українські варіанти).
28. Неокантіанство та осмислення специфіки історичного знання (В. Дільтей, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт).
29. Неоідеалістичний погляд на історію в англійській та італійській історичній думці останньої третини ХІХ – перш. пол. ХХ ст. (Б. Кроче, Р. Колінгвуд).
30. Формаційна концепція поступу людських спільнот другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін).
31. Марксистсько-ленінська концепція в СРСР 1930 – 1980-х рр.: від домінування до кризи й ревізії.
32. Цивілізаційна парадигма поступу людських спільнот першої половини ХХ ст. (О. Шпенглер, А. Тойнбі).
33. Методологічні витoki та організаційне оформлення школи «Анналів» (А. Піррен, А. Берр).
34. Школа «Анналів» за М. Блока та Л. Февра (1929 – 1941 рр.).
35. Школа «Анналів» за Ф. Броделя. Світ-системний аналіз.
36. Третє покоління школи «Анналів»: Е. Ле Руа Ладюрі, Ж. Дюбі, Ж. Ле Гоф, М. Ферро.
37. Четверте покоління школи «Анналів».
38. Історична наука у Великобританії другої половини ХХ – початку ХХІ ст.
39. Історична наука у Німеччині другої половини ХХ – початку ХХІ ст.
40. Історична наука у США другої половини ХХ – початку ХХІ ст.
41. Історична наука у Італії другої половини ХХ – початку ХХІ ст.
42. Історична наука у Російській Федерації 1985 – сьогодення.
43. Історична наука у радянській та пострадянській Польщі (др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст.).
44. Відродження української історичної науки у 1956 – 1972 рр.
45. Репресії 1970-х рр. та їх вплив на українську історичну науку доби «застою».
46. Історична наука на теренах України епохи перебудови та доби Незалежності
47. Українське радянське джерелознавство. Школа М. Ковальського
48. Українська кліометрична школа В. Підгаєцького.
49. Теорія модернізації та її критика в європейській та американській соціальній філософії (Ж. Еллюль, Д. Белл, О. Тоффлер).
50. Історична антропологія.
51. Історія повсякденності та мікроісторія.
52. Гендерна історія.
53. «Нова економічна історія».
54. Фактори історичного розвитку.
55. Методи історичного дослідження. Кліометрика та кліодинаміка.
56. Історична пам'ять. Проблема конструювання та суспільного примирення.
57. 1 – 4 Міжнародні конгреси історичних наук (1900 – 1913 рр.): склад, проблематика, українське питання.
58. 5 – 8 Міжнародні конгреси історичних наук (1923 – 1938 рр.): склад, проблематика, ідеологія, українське питання.
59. 9 – 15 Міжнародні конгреси історичних наук (1950 – 1985 рр.): склад, проблематика, ідеологія («Холодна війна»), українське питання.
60. 16 – 22 Міжнародні конгреси історичних наук (1990 – 2015 рр.): склад проблематика, українське представництво.

ЗМІСТ

Передмова	3
Структура, зміст та цілі практичних занять з історії	7
Критерії оцінювання знань, умінь та навичок студентів з курсу «Методологія історичної науки»	8
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.	
ІСТОРИЧНА ДУМКА В ДОБУ АНТИЧНОСТІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	10
Тема: Історична думка в античній Греції	10
Тема: Історична думка доби еллінізму та римського домінування в Середземномор'ї	13
Тема: Смісл історії в філософсько-теологічній думці (V – XX ст.)	16
Тема: Утвердження історичної думки на маргінесі християнського світу. Візантія та східнослов'янський світ	19
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2	
ІСТОРИЧНА ДУМКА У XIV – XIX СТ.	23
Тема: Історико-соціологічний напрям у суспільствознавстві XVI – XVII ст.	23
Тема: Історична наука в добу домінування Романтизму	26
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3	
ЄВРОПЕЙСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА У XX – початку XXI ст.	30
Тема: Міжнародні конгреси історичних наук	30
Тема: Історична наука у США	33
Тема: Історична наука в Російській Федерації	37
Тема: Історична наука в радянській Україні (1953 – 1985): від домінування до системної кризи	40
Тема: Історична наука на теренах України епохи перебудови та доби незалежності	43
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ	47
Тема: Теорія модернізації та її критика в європейській та американській філософії історії (соціальної філософії)	47
Тема: Фактори історичного розвитку	49
Тема: Методи історичного дослідження. Кліометрика. Математичне моделювання	52
Тема: Історична пам'ять: проблема конструювання та зміни	56
ІСПИТ З КУРСУ «МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ»	60